

Újpesti

2006. szeptember XIII. évfolyam 3. sz.

Helytörténeli Értesítő

1956 októberében, a forradalom kitörését követő napokban, nyakamba akasztottam a fényképezőgépet, és jártam a várost. Tudtam, mindenki tudta, hogy történelmet írunk. Úgy gondoltam, ha megörökítem a nagy napokat, magam is hozzájárulok a magyarság erőfeszítéseéhez.

Mindennap eljöttem a Városházához. Izgatott csoportok várták a híreket. A Trombita téren hallgatták a rend megtartására figyelmeztető dr. Rajki Mártont és Kósa Pált. Volt, amikor felkapaszkodtam egy teherautóra, s bementem a városba. Itt is mindent fényképeztem. Az üzletek elé

kirakott üres ládákat, melyekben gyűjtöték a pénzt a sebesülteknek és a kórházaknak. Megörökítettem egy óra- és ékszerbolt betört kirakatát, ahonnan senki nem vitt el semmit. Láttam a falvakból érkezett teherautókat, melyeken a vidékiek krumplit, lisztet, cukrot, szalonnát küldtek a fővárosiaknak.

Október 23-a és november 4-e között mindenki mindenkinek segített. Az idősebbek vigyáztak a ház gyerekeire. A felnőttek behordták a szenet a kamrából, elmentek a pékségbe kenyérért. A haragosok kibékültek. Mindenki azt remélte, új korszak köszönt ránk... □ *dr. Paulus Alajos*

1956 az újbpesti üzemi lapok tükrében, 1. rész

„[...] szükséges, hogy egy pilantást vessünk az elmúlt évek során elkövetett hibákra [...] iparunk vezetői [...] a hasznot, amelyet többek között a híradástechnikai ipar hozott, különböző kalandos vállalkozásokra herdálták el. [...] Az idősebb, tapasztaltabb szakemberek ezeket a hibákat látták és a következményeket előre megmondták, minek folytán eltávolították őket mint »megbízhatatlan elemeket«. A vezető pozíciók a kontraszelekció következtében szűklátókörű, tudatlan emberekkel teltek meg, és azt a rablógazdálkodást, ami következett, nyugodtan a dilettánsok rémuralmának nevezhetjük.” (Izzó, 1956. október 13.)

„[...] mert eddig csak azokról a kevesekről szoltunk, akiken keresztül be akartuk bizonyítani, hogy nálunk minden munkás tejben-vajban fürdik, s ugyanakkor elhallgattuk a puszta valóságot, a kisemberek nagy gondjait.” (Izzó, 1956. október 20.)

„Üzemünkben, az Egyesült Izzóban az elmúlt hét szombatján kibővített párttitkári értekezlet volt. A jelenlevő elvtársak erősen kifogásolták többek között a Szabad Nép szerkesztési munkáját. [...] miért ferdíti el úgy a tényeket, hogy még az összes többi újság elolvasása után sem tudjuk, hogy mi történt? [...] Vagy miért tájékoztat bennünket hosszú időn keresztül hamisan a Szabad Nép, egyrészt a pozsnani felkelést előidéző okokról, másrészt a pozsnani per lefolyásáról? Miért nézi a Szabad Nép a magyar olvasókat óvodásoknak? (Szó szerint így hangzott el az értekezleten!)” (Izzó, 1956. október 20.)

„Hiába is tagadnánk, meg kell mondanunk, hogy a pártoktatás régi formája nem elégítette ki dolgozóink érdeklődését. Túl sok, számukra közömbös, lelket-vesztett formulát ismételtünk éveken át, hallgatók és

előadók egyaránt. [...] Az ott elhangzott szavak és a mindennapok történései között olyan szakadék tátongott, amit többé-kevésbé mindenki látott. [...] Tanfolyam kezdődött [...] »Időszerű kérdések tanfolyam«. Ezen a tanfolyamon kötetlenül, kis csoportokban felvetik a dolgozók azokat a kérdéseket, amelyek őket foglalkoztatják, s amelyeket máshol nem szívesen mondanak el. Itt egymás között vannak, nem tartanak attól, hogy véleményükért esetleg valami hátrányos helyzetbe kerülnek.” (Izzó, 1956. október 20.)

„[...] megállapíthatjuk, hogy a sztálini személyi kultusz és Berija működése volt az, amely megkezdte a rombolást, nemcsak a Szovjetunióban, hanem a népi demokratikus országokban is.” (Futószalag, 1956. október 20.)

„A kérdések, a kifogások, a bírálatok egymást követték a keddi pártbizottsági ülésen. Miért változtatják felsőbb pártszerveink a különböző tájékoztatásokban rögzített állásfoglalásukat? [...] S vajon hány ilyen miatt, hány hasonló, megszámlálhatatlan kérdés kerülne »terítékre«, ha a gyár felelős vezetői [...] saját maguk nyitnák meg a szabad véleménynyilvánítás manapság még elzárt zsilipjeit is.” (Bányagép, 1956. október 20.)

„És a hangtalan menet egyet érez, egyet gondol. Tele mindannyian gyűlölettel a múlt bűneivel és azokkal az árulókkal szemben, akik galádul félrevezettek bennünket, széttépték hitünket, becsületünket és belegáztak lelkiismeretünkbe. Soha nem leszünk többé félrevezethető és becsapható, ütemre tapsoló és lelkesedő jámbor lelkek [...]” (Futószalag, 1956. október 20.)

„Jogosan zúgolódnak az emberek. Már elég volt a szavakból, tettek kellenek.” (Izzó, 1956. október 20.)

(Összeállította: Lőrincz Róbert)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
FERICSÁN KÁLMÁN *tanár*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
IVÁNYI JÁNOS *okleveles építőmérnök*
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA *okleveles építőmérnök*
JOBBÁGY KÁROLY *költő*
JOBBÁGYINÉ ANDRÁS KATALIN *tanár*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi adjunktus (ELTE)*
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
LŐRINCZ RÓBERT *térképész*
DR. PAULUS ALAJOS *filmrendező*
DR. RAINER M. JÁNOS *történész, az 1956-os Intézet igazgatója*
SZÖLLŐSY MARIANNE *helytörténeti-gyűjtemény-vezető*
VARGA JÁNOS *mérnök*

Szerkesztőség:
1041 Budapest, István út 14.
Tél.: 231-3160, fax: 231-3161

Kiadja:
Újpest Önkormányzata
Lapterv: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
BUDA MÁRTA
Nyomdai kivitelezés:
NAGY ÉS TÁRSA
Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

Újpesti

2006. szeptember XIII. évfolyam 3. sz.

Helytörténeti Értesítő

1956 októbere Újpesten (részlet)

1	Dr. PAULUS ALAJOS 1956 októberében...
Múltidéző	
2	1956 az újpesti üzemi lapok tükrében, 1. rész
Összeállította LŐRINCZ RÓBERT
Tanulmány, dokumentum	
4	HIRMANN LÁSZLÓ 1956 Újpesten
A forradalom kronológiája
6	Dr. RAINER M. JÁNOS Helyi politikai szerveződés
1956-ban – az újpesti példa
Közlemények	
11	IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA Újpest község térképe
1875-ből
13	KRIZSÁN SÁNDOR Adalékok Újpest
személyhajó-közlekedésének történetéhez
(a 19. század végéig)
15	IVÁNYI JÁNOS Dokumentumok az újpesti kikötő
történetéből, 2. rész
17	FERICSÁN KÁLMÁN Fericsánok Újpesten
Egy asztalosfamília (hézagos) története, 3. rész
20	VARGA JÁNOS Az Újpesti Vízi Úttörőcsapat története,
2. rész
22	JOBBÁGYINÉ ANDRÁS KATALIN Tigrisek lázadása
22	JOBBÁGY KÁROLY Győzelem, Felkelt a nép
24	DR. KRISKA GYÖRGY Rejtélyes rovarinvázió Újpesten
Híres újpestiek	
25	HIRMANN LÁSZLÓ Kelemen Gyula
Interjú	
28	SZÖLLŐSY MARIANNE „Szavakkal nehéz kifejezni,
milyen érzés volt visszakapni a nevem”
32	Helytörténeti hírek

HIRMANN LÁSZLÓ

1956 Újpesten

A forradalom kronológiája

Október 23., kedd
Hírek érkeznek Újpestre a belvárosi eseményekről.

Október 24., szerda
A rendőrség előtt lelövik Polcz Béla diákot, aki társaival együtt röpcédulákat oszt teherautóról. A tűzparancsot a kapitányság akkori parancsnoka, Hanzlik alezredes adja ki. A forradalom első újpesti halottját a városháza melletti térre viszik. A tömeg ledönti a szovjet katonaszobrát, ennek talapzatán ravatalozzák fel a diákot.

Az egybegyűlteket forradalmi bizottságot választanak, melynek elnöke dr. Rajki Márton ügyvéd lesz. További tagok: Kósa Pál, Gerényi Gyula, Kiss Imre, Koszterna Gyula. A későbbiekben Csehi Károly, Gémes József, Kollár Lajos, Kollár József, Kollár Mihály, Krassó Miklós, Lészai Béla, Lichtenstein Sándor, Péterfi Miklós, Rácz Endre, Sohonyai János, Szabó Lajos, Szikora Rudolf, Tóth Gábor, Valkó László kerülnek a bizottságba.

Az Egyesült Izzóban megalakul az ország első munkástanácsa. Vezetője Gerényi Gyula munkás.

Október 25., csütörtök

A gyárakban sorra alakulnak a munkástanácsok. A Duna Cipőgyárban Szűcs Imrét elnöknek, ifj. Radvánszky Jánost titkárnak választják.

Véres összecsapás a rendőrség előtt. A forradalmi bizottság által lefoglalt nyomdagépeken megkezdődik a röpcédulák nyomtatása.

Október 26., péntek

A forradalmi bizottság irányítja Újpest életét. Megszervezik a közellátást. Nemzetőrség alakul, a szovjet beavatkozásig biztosítják a közrendet.

Október 27., szombat

Egy ÁVH-s különítmény megszállja a rendőrséget. A polgárőrség fegyveresei a környező házak tetejéről belőnek a rendőrkapitányság ablakain. A belügyi alakulat, a vezetők és dr. Rajki Márton tárgyalását követően, másnap visszavonul. A pártbizottság dolgozói elhagyják az újpesti MDP-székházat. A felkelők fegyveres őrseget állítanak az épület védelmére. A nemzetőrség fegyvereseit Rácz Endre, egykori katonatiszt irányítja.

A kijárási tilalom ellenére a tanácsháza előtti téren népgyűlés választja meg azt a küldöttséget, melyet a nép kívánságaival a kormányhoz küldenek.

Október 28., vasárnap

Dr. Rajki Márton lemond a forradalmi bizottság elnöki tisztségéről. Az új elnök Kósa Pál lesz.

Október 29., hétfő

Az újpesti gyárak dolgozói sem veszik fel a munkát, nem járnak a villamosok. A kijárási tilalom miatt délelőtt kilenc órától délután négyig az utcák kihaltak.

Október 30., kedd

A Váci úton elfogják és letartóztatják Horváth Jánost, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőjét. A lefoglalt iratokból kiderül, hogy a magyar katolikus egyház vezetőjét, Mindszenty József hercegprímást el akarják hurcolni házi őrizetéből.

A forradalmi bizottság fegyveres csoportot küld Mindszenty József kiszabadítására a Nógrád megyei Felsőpeténybe. Az osztag vezetői Gábor László és Lichtenstein Sándor. A folyamórlaktanyából csatlakozó katonákat Ország százados, a nemzetőröket Vanyek Antal vezeti.

Október 31., szerda

Az újpesti egységek részt vesznek a katolikus egyházfő Budapestre kísérésében és a prímási palota őrzésében. Az újpesti forradalmi bizottság naponta nyolc nemzetőrt ad a bíboros mellé testőrségként. Mindszenty levélben köszöni meg az újpestiek önfeláldozását. Ezt dr. Pataky Géza váci kanonok olvassa fel a Trombita téren.

További újpesti katonai alakulatok vesznek részt a budapesti Kozma utcai börtön politikai foglyainak kiszabadításában. Parancsnokuk Péterfi Miklós.

November 1., csütörtök

Mindenszentek napján az újpesti harcok áldozatainak közös temetést rendeznek a Megyeri temetőben. A történelmi egyházak és a forradalmi bizottság egyaránt képviseltetik magukat. Kósa Pál elnök a harcok áldozatait hősöknek nevezi.

November 2., péntek

Az újjáalakuló Nagy Imre-kormány államminisztere az újpesti Kelemen Gyula, a szociáldemokrata párt vezetője lesz.

November 3., szombat

Az újpesti fegyveres alakulatok létszáma eléri a 800 főt. A felkelők között megtalálhatók a folyamőrlaktanya matrózai is. A kecskeméti hadtestparancsnokságról átvett T-34-es híradós zászlóalj mozdítási készlete biztosítja az adóvevő kapcsolatot a harcoló alakulatok között. A fegyverzetet kézfegyverek és tíz tank jelentik.

November 4., vasárnap

Szovjet alakulatok támadják meg Budapestet. Az újpesti forradalmi bizottság küldöttséget meneszt a Vörös Hadsereg parancsnokságára, hogy a tankok kerüljék el Újpestet. A tárgyalási kísérlet nem vezet eredményre. Északról, Vác irányából Újpesten át törnek előre a páncélosok. A felkelők felveszik a harcot. A fegyveres erők parancsnokságát Újpesten Gábor László veszi át. Közel kétezer fegyveres harcol Újpesten.

November 5., hétfő

Harcok dúlnak az északi összekötő vasúti híd-

nál, ahol hat szovjet tank foglal lövőállást. Az újpesti fegyveresek Csete István repülő hadnagy vezetésével megtámadják a páncélosokat. Délután háromtól este tíz óráig zajlik a tűzpárbaj. Több környékbeli épület megsérül, belövést kap az Attila utcai általános iskola is. Csehi Károly vezetésével az Árpád Kórházba szállítják a sebesülteket.

November 6., kedd

Az újpesti harcoló csapatok parancsnoka Somlyói Nagy Sándor, nyugalmazott alezredes, a Szent László úti sorompónál működő fegyveres csoport vezetője lesz. A Könyves Kálmán Gimnázium épülete a felkelők főparancsnoki épülete. Az alagsorban lőszer- és fegyverraktárt rendeznek be. Az udvaron felállítanak három páncéltörő ágyút.

November 7., szerda

Harcok folynak a víztoronynál és a rákospalotai sorompónál.

November 8., csütörtök

A szovjet csapatok áttörik az Árpád útnál kiépült védvonalat. A Könyves Kálmán Gimnáziumnál a felkelők, Somlyói Nagy Sándor vezetésével, Molotov-koktélokkal és gépfegyverekkel támadják a szovjet tankokat. Az újpesti fegyveres harcok során mintegy húsz szovjet katona esik el. A halott szovjet katonákat az Árpád útra, a mozi előcsarnokába viszik. A gimnázium tankágyúzása elől Csete István fegyveresei a Kilián tanonciskolába, Somlyói Nagy Sándor alakulatai pedig az öreg temetőbe vonulnak vissza. Rövidesen feladják a reménytelen küzdelmet.

November 9., péntek

Elszállítják azoknak a fegyvereseknek holttestét, akiket korábban a szovjet katonák az Egek Királynéja-templom tornyából lőttek le. A harcok Újpesten véget érnek.

November 12., hétfő

A forradalmi bizottság tagjait tárgyalásra hívják az újpesti tanácsházára. Az épületet négy szovjet tank veszi körül. A forradalmi bizottság tagjait letartóztatják. A megkötözött foglyokat a tanácsháza hátsó bejáratán kivezetik, és páncéllkocsikon elhurcolják. □

DR. RAINER M. JÁNOS

Helyi politikai szerveződés 1956-ban – az újpesti példa*

Jóllehet, Újpest a főváros IV. kerülete, az 1956. október 23-áról 24-re virradó történések – több más külső kerülettel együtt – mintegy „vidékké” tették. A távolság miatt a helyi hatóságok és helyben állomásozó fegyveres alakulatok a maguk belátására voltak utalva. Ez a különleges szituáció sajátos helyi társadalmi és térbeli adottságokkal társult. Újpest 1949-ig önálló városi rangú település volt, még éltek az önkormányzati politika hagyományai.

1956. október 24-én tüntetés zajlott a kerületben, s a következő napokban folyamatos tömeggyűlés folyt. A 24-i demonstráció a pesti követelések felolvasásával indult, s a rendőrkapitányság előtt az épületből jövő lövések vetettek ennek véget. A demonstráció még aznap folytatódott, s itt tűnt fel Kósa Pál 35 éves asztalos, aki a következő napokban az Újpesti Forradalmi Bizottság vezető alakja, később elnöke lett.

Kósa a gyűlés előtt felolvasta az Egyesült Izzó órákkal előbb megalakult munkástanácsa által kiadott röplapot, és beszédet mondott. Ennek tartalmát nem ismerjük, de minden forrás megegyezik abban, hogy Kósa széles körben ismert volt Újpesten, és kiváló szónoki képességekkel rendelkezett. Természetes módon került annak a küldöttségnek az élére, amely bement a rendőrkapitányságra, hogy az addig foglyul ejtetteket kiszabadítsa. Visszatérése után Kósa tett javaslatot a tömegnek forradalmi bizottság megválasztására; a gyűlés ezt elfogadván a kerületi tanácselnök-helyettest (1949 előtt kigazdapárti főpolgármester-helyettest), dr. Gálhidi Bélát közfelkiáltással a bizottság elnökének választotta. Egy újabb küldöttség a gyűlésbe hozta dr. Gálhidit, majd a Városházán megalakult a forradalmi bizottság – azokból, akik erre önként jelentkeztek.

Dr. Gálhidi javaslatára a szintén kis-

gazdapárti dr. Rajki Márton ügyvéd lett a bizottság elnöke. Számára lehetetlen volt az, amit dr. Gálhidi esetleg a tömeg személyére szóló bizalma alapján megtehetett volna, hogy a helyi közélet 1947/48 előtti „tekintélyeiből” állítsa össze a bizottságot. A kezdeti szakaszban az összetételt az önkéntes jelentkezés, a később tárgyalandó funkciók elosztását az alkalmasság és a helyzetek adta véletlenek szabályozták. Az Újpesti Forradalmi Bizottság létszáma a kezdeti 15 főről 30-35 főre nőtt. A számszerű növekedés mellett másik jellemző folyamat a fluktuáció – ennek oka a kiválasztás formális szabályozatlansága.

A körülbelül 35 ismert tag harmada került be önkéntes jelentkezés alapján a bizottságba. Körülbelül ugyanilyen arányt képviseltek azok, akiket maga a bizottság vagy Kósa kért fel a részvételre. Érdekes, hogy az ilyen esetek sem nélkülözték a tömeg mint „jogforrás” általi megerősítést. Jellegzetes példa a Lukács-tanítvány Krassó Miklós esete, aki október 26-án beszédet mondott Újpesten a munkástanácsokról, s mint írja: „miután tetszett nekik, amit mondtam, az U.F.B. tagjának választottak. Soha életemben nem jártam a kerületben...”¹ Egy másik jellemző eset október 29-én történt. Az előző napokban a kerületet ÁVH-s és katonai egységek támadták meg, megszállva a fontosabb stratégiai pontokat. A bizottság fegyveres erői szembeálltak velük, de sikertelenül; ennek ellenére a parancsnokok együttműködést ajánlottak a forradalmi bizottságnak, mely ezt elfogadta. Az október 28-i fordulat után az egységek eltávoztak, s nyomban összegyűlt a tömeg a Városháza előtt, mégpedig bizottságellenes hangulatban: sérelmezték az előző napi megaláztatást. A téren szónokló s tetszést arató testvérpárt Kósa azon nyomban felhívta az épületbe, s a bizottság tagjaivá választották őket, egyikük Kósa helyettese lett.

Végül a tagság kevesebb mint harmada az úgynevezett delegációs elv alapján, valamely szerv, intézmény stb. küldöttként vett részt a bizottságban. A bizottságban részt vevő rendőr-, katona- és folyamórtisztek a szituációtól függően hol elfogadták az FB utasításait, hol csak egyeztettek azokat saját parancsnokukéival. Nyilvánvalóan tájékozódó jellegű volt Andrásfi Gyula tanácselnök rövid részvétele, s vannak források, melyek az Izzó munkástanácsa delegált tagjairól is tudnak.²

18 tagról (akik az 1958–59-es újpesti per vádlottai között voltak) részletesebb adataink vannak. Tizennyolcból tizennégyen 40 év alattiak, kivétel nélkül újpesti lakosok, tizenegyen munkás-, hárman paraszt-, ketten ketten kisiparos-, illetve alkalmazotti családból származtak. 1956-ban tízen szakmunkásként, ketten segédmunkásként, hárman kisiparosként dolgoztak, utóbbiak hosszabb-rövidebb ideig gyári munkások voltak. Egy-egy tisztviselő, egyetemi hallgató (aki megélhetését bedolgozásból fedezte) és értelmiségi árnyalta az egynemű képet. Feltételezhető, hogy a bizottság „kemény magja”, meghatározó egyéniségei ebből a 18 főből kerültek ki. (Három fő emigrált.) Nem érdektelen, hogy a 18-ból hárman 1956-ban is a Magyar Dolgozók Pártjának a tagjai voltak, további heten hosszabb-rövidebb ideig Magyar Kommunista Párt tagjai, illetve MDP-tagok voltak korábban; őket különféle okok miatt kizárták. A szándékosan ködösített utalások valamennyi esetben politikai konfliktusra utalnak; mindenesetre érdekes, hogy politikai szocializáción igen jelentős rész a kommunista mozgalomban ment keresztül. Hatan sohasem voltak semmilyen párt tagjai, ketten kiscgazdák voltak. Maga Kósa Pál 1946–1948 között az MKP kerületi agitprop osztályának függetlenített munkatársaként dolgozott. E szórványos adatokból eléggé egynemű kép bontakozik ki a rendkívüli helyzet kihívását elfogadó személyekről: fiatal, de már bizonyos politikai tapasztalatokkal rendelkező, a korábbi rendszerrel már konfrontálódott munkások jelentették a bizottság fő erejét; a korábbi, bármilyen (koalíciós, kommunista, reformkommunista) politikai elitek részvétele minimális.

Funkciók és szervezet

A szervezethez és a legitimitás magyarázza azt, hogy az Újpesti Forradalmi Bizottságot az országos történések fordulatai sem vetették ki helyéből. Október 27–28-án a kerületet elfoglaló fegyveres kormányerők nem mozdították el őket; november 4-én – egészen különleges módon – a bizottság delegációja egyezményt kötött a szovjet csapatokkal, mely szerint ők a rendet a nemzetőrséggel biztosítják. November 8-ig a szovjetek ezért nem is hatoltak be a kerületbe. November 8-án – súlyos harcok után – Újpest elesett, a bizottság azonban nem oszlott fel, sőt az újjászerveződő tanács apparátus november 12-én együttes ülésen tárgyalta meg velük az élet újraindításának feltételeit. A bizottság jelen lévő tagjai ezen az ülésen is mint a kerület népének törvényes képviselői léptek fel, elutasítva az új hatalom letéteményesei által nekik szánt mellékes szerepet. Végző fokon kudarcot vallottak (még aznap letartóztatták őket az oroszok), mindenesetre figyelemre méltó, hogy a Kádár-rendszer helyi korifeusai saját, a forradalommal szemben létrejött hatalmukat így módon kívánták legitimálni.

A közhatalmi funkciók legfontosabb részét a polgárőrség azonnali felállítása, felszerelése jelentette. Felszerelést kezdetben a rendőrség, embert az önkéntes jelentkezők

A forradalom napjaiban az utcára kitett és nem őrzött ládákban gyűjtötték a kórházak számára

adtak. Október 28-a után Kósa sikerrel biztosította a helyi katonai alakulatok lojalitását, sőt elérte, hogy felszerelésük egy részét átadják a polgárőrségnek. A november 4-ig több mint 800 főre duzzadó alakulat egyetlen kivétellel támadó hadműveletet nem hajtott végre: október 27-én a támadó „partizán” alakulattal szemben megpróbálta visszafoglalni a kerületi kapitányságot. November 4-e és 8-a között egyes kisebb egységek összetűzéseket kezdeményeztek a szovjet erővel, alapjában azonban védelemre rendezkedtek be, és rendfenn tartó feladatot láttak el.

Védelmi jellegűnek látom az úgynevezett politikai osztály felállítását, amely letartóztatásokat foganatosított, és az alkalmmal felállított fogdában őrizte a letartóztatottakat. Valószínűleg ez a tevékenység döntő szerepet játszott számos bizottsági tag kivégzésében. Tény, hogy az Újpesti Forradalmi Bizottság nevében csaknem 30 személyt tartóztattak le. Ezek közül húsznál többen ÁVH-s tisztek voltak; de őrizetbe vettek üzemi igazgatókat és pártfunkcionáriusokat is. A bizottság tudta vagy – okkal – feltételezte, hogy ezek az emberek az általuk képviselt forradalmi rend ellenségei; őrizetbe vételüket magától értetődő preventív rendszabálynak tartották. Atrocitásra, lincselésre ugyanakkor Újpesten nem került sor, az ilyenfajta hangulat ellen a bizottság fellépett, sőt védelmet biztosított néhány prominens személynek. Mivel a fogda parancsnokát és a politikai osztály vezetőjét még 4-e előtt leváltották, bizonyosan volt némi alapja annak az érdekeltek tagadásával szemben csupán a fogságban levő ÁVH-sok stb. vallomására alapozott vádnak, hogy a bánásmód néha durva volt, és a kihallgatások során helyenként erőszakos eszközöket is alkalmaztak. Tény, hogy sérülés vagy halálos eset itt nem következett be, és a foglyok valamennyien kiszabadultak 4-e után.

Konszolidációs feladatot látott el az élelmezési csoport, amely eleinte a polgárőrség, majd a kerület élelmezésével foglalkozott, november 8-ig biztosítva azt; mindeme feladatokhoz a szükséges szállítási eszközöket a gépkocsiosztály biztosította. Nem érdektelen megjegyezni, hogy az erre használt gépkocsik igénybe vételét, november 8-a után a harcok során ká-

rosodását, eltűnését a per során a bizottsági tagok „számlájára írták” mint társadalmi tulajdon elleni lopást, rablást és rongálást.

A politikai érdekérvényesítésre és egyeztetésre két szervezeti egység létesült. A propagandacsoport – miután október 26-án a polgárőrség elfoglalta az Újpesti Nyomdát – a bizottság követeléseit, határozatait, felhívásait közlő rölapokat állított elő. (Az elit értelmiségi részvétel hiányára utal, hogy nem kíséreltek meg lapot, újságot kiadni.) Lényegesebb volt ennél az úgynevezett üzemszervezési csoport tevékenysége, amely felettes, politikai koordinációs és politikai szervezési-tanácsadó szerepeket elegyítve a kerületi üzemek munkástanácsaival tartott kapcsolatot. A csoport később felettes szervként, centralizációs tendenciákkal lépett fel. November 4-e után viszont a bizottság visszatért eredeti elgondolásaihoz, és igyekezett segíteni most már nagy-budapesti viszonylatban a munkástanácsok kapcsolatfelvételét, integrációját. Végül is ez a kezdeményezés vezetett a Nagybudapesti Központi Munkástanács megalakulásához.

Politikai kapcsolatok, politikai irányvonal

A bizottság látványos akciói (a Mindszenty kiszabadítására indított fegyveres alakulat, a Gyűjtőfogház elfoglalása, vidékre, illetve Nyugatra ment küldöttségeik) sokkal inkább a forradalom mint ünnep megéléséből fakadtak, semmint politikai meggyőződésből. Az ünnepben a hétköznapi ember – s a forradalmi bizottság tagjai a szó szoros értelmében azok voltak – egy pillanatra a történelem formálójává válik. Történelmi és országos perspektívában szemléli feladatát még akkor is, ha „csak” egy kerületi bizottság tagja.

Az Újpesti Forradalmi Bizottság október 26-án 9 pontos követelést állított össze, amelynek első pontja volt egy új, ideiglenes nemzeti kormány, a felkelők bevonásával. Egyebekben a 9 pont részben aktuális (statárium megszüntetése, vérengzésért felelősök törvény elé állítása), részben az akkori időkben általános, az egyetemi pontokból levezethető követeléseket tartalmazott, kivéve a Varsói Szerződésből való kilépést, amely ekkor még nem mondható általánosnak.

A rölap befejező része kijelenti, hogy az általános sztrájkot és a tüntetést a győzele-

mig folytatják. Ezt az állásfoglalását a bizottság egészen november 3-án délutánig fenntartotta. Már ebben az első állásfoglalásban burkoltan benne foglaltatott: a bizottság a területen fekvő üzemek nevében dönt a sztrájk folytatásáról. Az üzemszervezési csoport kezdetben segített felállítani a munkástanácsokat, de október 28-át, a tűzszünetet követően nyomban konfliktusba keveredett velük.

Az első ideiglenes munkástanácsok megalakításában számos helyen részt vett a még létező hatalmi struktúra: az üzemi párt-szervezet és üzemi vezetés. Ok-

tóber 29-én az Egyesült Izzó munkástanácsa összehívta kilenc újpesti nagyüzem képviselőit, és együttes határozatot próbáltak elfogadtatni a munka felvételére; már itt szó esett arról, hogy a forradalmi bizottság képviselői kiszálltak a gyárba azért, hogy ezt megakadályozzák. Az Izzó képviselőinek minden igyekezete ellenére a 29-i értekezlet nem adott ki felhívást a munka felvételére addig, amíg a szovjeteket ki nem vonják a fővárosból. A bizottság üzemszervezési osztálya azonban ennyivel nem érte be – ők intézményesen próbálták garantálni radikális elképzeléseik képviselését. Ezért írták elő a munkástanácsok újjáválasztását és összekötők delegálását, s szögezték le, hogy a munkát csak a forradalmi bizottság határozata alapján lehet felvenni. Október 30-án a városházán közös értekezleten ismertették ezt a munkástanácsok képviselőivel; s a november 2-i, második közös újpesti munkástanács-értekezleten ismertették az általuk kidolgozott irányelveket a választásokra vonatkozóan. Ezek szerint nem választható a tanácsba és nem is választhat olyan személy, aki a Rákosi-rendszerben funkciót töltött be (ezeket üzemi szinten definiálták); a választások eredményét a forradalmi bizottság hagyja jóvá.

November 1-jén a kormány hosszas tárgyalás után megegyezett számos üzem munkástanácsának képviselőjével, hogy a konszolidációt támogatandó, felveszik a munkát. E hírekre válaszul november 3-án a bizottság közzétette a rádióban, hogy az újpesti üzemek tovább sztrájkolnak, az aznap harmadszor összeülő forradalmi bizottság–újpesti munkástanácsok közös értekezlete pedig hét pontban foglalta össze a munkakezdés feltételeit.

Ezek élén szerepelt a kormány felváltása egy a szabadságharcosok, Maléter és Kovács Béla részvételével alakítandó ideiglenes forradalmi tanáccsal; Nagy Imrére vonatkozólag a 7. pont követelte, hogy tisztázza szerepét az oroszok behívásában és abban, hogy esetleg „át kívánta játszani Mindszenty bíborost az oroszok kezére” (sic!). Népes küldöttség indult a feltételekkel Kollár Lajos, Kósa helyettese vezetésével Csepelre, ahol többórás vitát folytattak a munka felvételéről; a tanácskozás este a Parlamentben folytatódott, ahol Kósa is megjelent – itt végül megegyezés született a munka beindításáról.

A valóban spontán helyi szerveződések általában bizalmatlanok voltak Nagy Imre kormányával szemben, de ezen a téren Újpest csaknem végső következetességével és radikalizmusával kivételnek tűnik.

Az egyik kezdeményezés az úgynevezett Országos Nemzeti Bizottságé volt, amely a kormány támogatását tekintette feladatának. Egy másik Dudás Józseftől, a forradalom egyik katonai vezetőjétől eredt (akit 1957 januárjában gyorsított eljárással kivégeztek), de nagy hírverése ellenére éppoly sikertelen maradt, mint az előbbi. Legalábbis így tartja a köztudat. De valószínű, hogy mint oly sok más esetben, a valóság feltárása itt is árnyal majd az egyértelmű megállapításokon. Az ONB például bekapcsolódott a november 3-i Csepel–Újpest megbeszélésbe, és valószínűleg közbenjárásukra került sor az esti találkozásra a parlamentben Tildyvel, s ennek nyomán a megegyezésre. Másfelől – Péterfi Miklós, a bizottság tagjának visszaemlékezése szerint – Dudás és Kósa november első napjaiban állan-

A forradalom napjaiban az újpestiek a Városháza környékén gyülekeztek, várva az újabb hírekre

dó kapcsolatban álltak, egy összekötő révén. Valóban a bizottság november 3-i memoranduma mutat némi hasonlóságot Dudás követeléseivel; de igaz az is, hogy éppen november első napjaiban Dudás – szavakban – mérséklően lépett fel.

Az eddigiek alapján talán nem véletlen, hogy a megalakuló koalíciós pártok bizalmatlanul, majdnem ellenségesen tekintettek a forradalmi bizottság tevékenységére. Hozzá kell tenni, hogy ez kölcsönös volt: a helyi szerveződések nagymértékben irritálta a november első napjaiban látványosan szaporodó pártok tevékenysége: széthúzástól tartottak, s attól, hogy a régi politikusok háttérbe szorítják a forradalom autentikus szervezeteit, ezt az új gárdát, amely a történések motorja volt.

Érdekes, hogy ez a fajta szembenállás Újpesten igen korán jelentkezett. Bár, mint arról szó esett, dr. Gálhidi visszalépését követően dr. Rajki Márton került a bizottság élére, Kósa gyakorlatilag a tagság támogatásával eleve vezetőként viselkedett. A koalíciós elit két alkalommal is fellépett a bizottság ellen: október 28-án dr. Rajki lemondott tagságáról, majd másnap megpróbálta eltávolítani az egész testületet. Ehhez azonban a jogforráshoz, a tömeggyűléshez kellett fordulnia: beszédet mondott a városháza erkélyéről, amelyben kijelentette, hogy a bizottságban (és a kerület munkástanácsaiban) „kommunista és ávós ügynökök” vannak. A tömeg követelésére a tagok egyenként ismertették életrajzukat – de tudomásom szerint egyetlen kizárásra sem került sor. A közvetlenkontroll-demokrácia tehát ismét megerősítette, legitimálta a vezetést. November 2-án az immár megalakult pártok tartottak értekezletet a városházán dr. Rajki és dr. Gálhidi részvételével. Szándékuk az volt, hogy az eltávolítandó bizottság helyébe egy pártalappon szervezett, delegációs elv alapján létrehozott testületet hoznak létre, kiegészítve a munkástanácsok képviselőivel. Az értekezleten megjelenő Kósa kijelentette, hogy tudomásul veszi ugyan a koalíciós pártok újraindulását (de ennél nem többet), engedélyhez, a bizottság engedélyéhez köti viszont a többiét – így dr. Rajki Keresztény Pártját és az MSZMP-ét is! (Az engedély megadását bizonyos számú támogató aláírás felmutatásához kötötte.) Lényeges azonban nem ez, hanem az volt, hogy

ezzel a bejelentéssel a forradalmi legitimitás alapjára helyezkedve utasította vissza a történeti-politikai érvelést. Másfelől világossá tette, hogy a felkelésben felszínre került új erő vezető szerepét nem tekinti ideiglenesnek.

A történet vége

1959 nyarán több mint két és fél éves fogság, egy év óta tartó tárgyalás után hirdettek ítéletet az újpesti bizottság perében. Halálra ítélték és kivégezték Kósa Pált, dr. Rajki Mártont, Gábor Lászlót, Gémes Józsefet, Csehi Károlyt, Koszterna Gyulát és S. Nagy Sándort, a november 8-i ellenállás katonai vezetőjét. További 26 vádlott kapott súlyos börtönbüntetést, s néhány kisebb kapcsolódó perben is elítéltek embereket az Újpesten történtekért.³ Ez a per zárta le az Újpesti Forradalmi Bizottság történetét – vagy inkább főszereplőit: a perek már nem a forradalom, hanem a Kádárkorszak repressziójának, a megtorlásnak a történetéhez tartoznak. Ebben az összefüggésben lehet csak elgondolkodni azon: annyi hasonló szerveződés közül miért éppen az újpestit torolták meg ezen a döbbenetes kegyetlen módon? Sok egyéb ok mellett talán azért, mert az 1956-ban „megsértett világrend” itt többszörös sérelmet szenvedett: ami történt, az a radikális irányvonal felülkerekedése, ami megvalósult, egy „legendás munkáskerületben” zajlott le. Az erőszakkal megsértett világrendet pedig – a restaurátorok logikája szerint – csak erőszakkal lehet helyreállítani. □

* A tanulmány 1988-ban jelent meg.

¹Krassó Miklós: Hungary 1956: An Interview. In: Eye-Witness in Hungary. Ed. by Lomax, Bill. Nottingham, Spokesman, 1980. 158.

²A Kossuth Rádió 1956. október 28-i híradását a XII. és V. kerületi nemzeti bizottság megalakításáról. Ugyancsak 28-án késő este közölte a rádió a Hazafias Népfront felhívását a népfrontbizottságokhoz: válasszák meg a megyei, városi, járási, községi (!) nemzeti bizottságokat. Az újpestihez hasonló módon létrejött bizottságok közül népgyűlésen közvetlen szavazással választották újra a Csepeli Nemzeti Bizottságot 1956. október 30-án. Ld. Csepeli Újság, 1956. november 1.

³A IV. ker. Tanács VB 1956. november 22-i ülésén dr. Gálhidi tanácselnök-helyettes kérte Andrási Gyulát, járjon közbe a szovjet parancsnokságon Kósa és társai kiszabadításáért. Szólt ugyanerről a Nagybudapesti Központi Munkástanács 1956. november 26-i ülésén az Izzó küldötte is.

IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA

Újpest község térképe 1875-ből

1851. január 3-án elkészült Újpest határleírási jegyzőkönyve. Ezt a hivatalos leírást évtizedekig nem követte újabb. Bellágh Imre központi szolgabíró – aki később a község egyik első díszpolgára lett – 1870-ben a következőket írja: „Újpest községnek rendes térképe azért nincs, miután annak területe a kiosztandó házhelyek által évenként változik és növekszik”.

Úgy látszik, néhány év múlva mégis lett „rendes térkép”, mert a közelmúltban látókörünkbe került egy ~1,5 m x 2,0 m nagyságú, hitelesített eredeti térkép, mely a következő címet viseli: Újpest község egész területének térképe, 1875. Tizedes mértéke: 1:40 bécsi öl (~1:7500). Feltűnően annak ellenére, hogy 1868-ban Újpest nagyközség lett, a hitelesített térkép a „község” elnevezést használja.*

A térkép szerint Újpest határai a következők: a pesti határársárdától kiindulva nyugaton a Duna folyó kb. a mai Kemény Zsigmond utcáig, majd a határ ráfordul a „Váci” országútra, és visszatér dél irányában nagyjából a Sándor (ma: Liszt Ferenc) utca tengelyének és a Váci útnak az elméleti kereszteződéséig. Itt a határ délkeletnek fordul az Attila utcáig (már akkor is így nevezték), majd az Attila utcán haladva északkeleti irányban a Mező (ma: Erkel Gyula) utcát elérve ismét délkeleti irányban halad tovább. A Mező utca a Lóvasút (ma: Görgey Artúr) utcába torkollik, s egyben találkozik a Grófi úttal (ma: Kiss Ernő utca). A Lóvasút utca kifut a váci vasútvonalig, itt a határ délnek fordul a vasút mentén, eljut a Palotai útig (ma: Árpád út), itt egy szakaszon délnyugati irányban halad az út mentén, majd dél felé (a későbbi Istvántelek határában) haladva eléri a főváros határát. Itt hegyes szögben északnyugati irányban a határárok mentén visszajutunk kiindulási pontunkhoz, a pesti határársár-

dához, amely 1866 óta átalakított formában a pesti lóvasút egyik végállomása.

A térképet nézve néhány dolog azonnal feltűnik a szemlélőnek. A Szent István-hegy – bár közigazgatásilag már 1864-ben Újpesthez csatolták – nem szerepel a térképen, csak mint „megyeri szőlők” van feltüntetve. A Mező utcától és a Lóvasút utcától északra lévő területet „palotai uradalmi földek” névvel jelölik. A későbbi istvántelki határt a „Gróf Károlyi István Úr Ő Nagym. által az Országos Gazdasági Egyesület használatára átengedett telkek” felirat jelzi. Újpest déli határa pedig „Buda Pest Főváros Duna balparti határszéle”.

A Templom (ma: Szent István) téren még csak a bazársor áll. Áll viszont a római katolikus főplébánia épületének első, a bejáratától északra lévő, L alakú része. Ha a Templom tér és a Kemény Gusztáv utca, valamint a tér és

A több mint 130 éves térkép rögzíti a település határait

a Mády Lajos utca találkozási pontját képzeletben összekötjük, és elindulunk a képzeletbeli úton – vagyis a mai Kemény G., Mády, Bercsényi, Kiss Ernő, Leiningen utca vonalán, mely a térhez és a Palotai úthoz képest „ferdén” szeli át a települést –, egyenesen az alagi lóversenypályához jutnánk. S ez a főtí Károlyi-kastélyhoz kivezető út 1875-ben nagyon is valóságos volt, s a Grófi út nevet viselte.

A Városház(!) (ma: Tanoda) tér még üres, nyugaton a Part (ma: Mártírok útja), keleten a Diófa (ma: Kassai), északon a Tavasz, délen a Nyár utca határolja. Északi oldalán, nem egészen középen indul észak felé az István utca (ma: István út). A tér Part utcai oldalát már parcellázták, ami később komoly gondot jelent a gimnázium telkének kialakításakor – amint azt Hendel Ödön főgimnáziumi tanár 1915-ben megjelent dolgozatából tudjuk.

A Diófa utcán túl, keletre a Lebstock Mária utca a Zöld, az Erzsébet utca a Kék nevet viseli.

Működik még a régi temető (a mai Városház metrómegálló helyén), középen a kápolnával, de már kijelölték (láthatóan vonalzó-

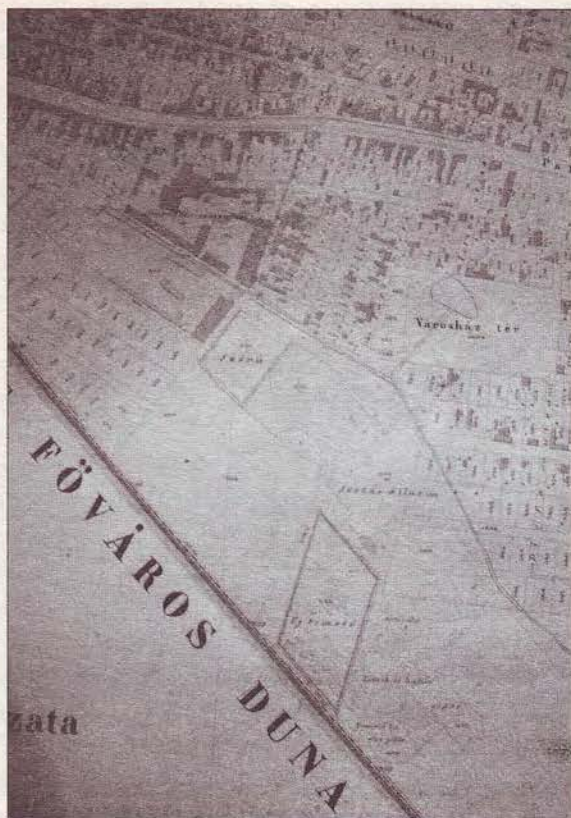
val) az új temető helyét (ez az az új, mely már nem létezik, s melynek emlékét a Pozsonyi utcai lakótelep beceneve, a Szellem-telep elnevezés őrzi). Ez az új temető fog majd kelet felé terjeszkedni, s kőkerítése végigkíséri a leendő Pozsonyi utat. Az a kerítés, melyet Babits Mihály is megörökít majd Kárvavár című regényében: „A hosszú-hosszú temetőkerítés. A keresztek kikkandáltak a kerítés fölött...”. Egyelőre azonban a kijelölt temető mellett csak sertésállások és kavicsgödrök vannak.

Hatalmas területet foglal el Újpest délkeleti részén a Gyálító, melynek emlékét napjainkra már csak a Tó utca neve őrzi. A tó vizét a Gyáli-patak vezette a Dunába. A patak medrét később lefedték, s csatornaként használták, miként azt Ugró Gyula monográfiájából tudhatjuk: „a Gyálító csatorna: Széchenyi tértől Pozsonyi útig 1200 m, Pozsonyi út és Palóc utca között 95 m, Palóc utcától a Váci útig 815 m, összesen 2110 m”. A térképről kiderül, hogy a mai Pozsonyi út egy szakaszának, a Palóc utcának (ma az Aradi utcai óvoda északi kerítése melletti névtelen lakótelepi gyalogút) és a mai Csányi László utcának a nyomvonalát a Gyáli-patak medre határozta meg. Láthatjuk azt is, hogy a Perc (ma: Temesvári) utca, a Palotai út, a Löwy (ma: Aradi) utca és a Gyáli-patak medrének egy része (ma: Csányi László utca) által határolt terület egyetlen hatalmas tömb, melynek déli (a mai Lórántffy Zsuzsanna utca – Csányi László utca közé eső terület) részét a Stern-féle szeszgyár foglalja el.

A kikötői öbölben 1873-ban már megépült a faszervezetű zsilip, ezt azonban a térkép még nem jelöli, csak a gátat jelzi. A váci országút és a Duna között két utcát jelöl névvel: a Gyertya (ma: Nyitra) és a Wolfner (ma: Tímár) utcát.

A térképet vizsgálva a kutatás jellegéből adódóan még számos érdekesség lenne megállapítható. Ha a térkép mindenki által hozzáférhető helyre kerül, annak forrásértéke meghatározó lesz! □

A Városház tér már jól látható a térképen

* A térkép megtekintését Molnár Sándor tette lehetővé.

KRIZSÁN SÁNDOR

Adalékok Újpest személyhajó-közlekedésének történetéhez (a 19. század végéig)

Újpest és a Duna elválaszthatatlanok egymástól. A település megalakulását, majd gyarapodását a folyam közelségének is köszönhetette: megoldott volt a vállalkozások áruszállítása, valamint a víz ipari célú felhasználása. Azonban a térség földrajzi helyzete még egy előnnyel járt, a folyó a Megyeri csárda környékénél volt a legszélesebb, sodrása csekélyebb, könnyebb átjutást biztosítva a Dunán keresztül utazóknak.

Ezt használták ki a rómaiak is, városuk, Aquincum és a csárda helyén álló őrtoronyuk közti kapcsolatot a folyam e szakaszán tartották fenn. A rév később kereskedelmi célokat szolgált, illetve – Anonymus szerint – itt kelték át honfoglaló vezéreink a Dunántúl területére. Erre utal a Magyar rév elnevezés, mely napjainkra Megyer névre változott.

Az átkelő később vesztett jelentőségéből; Újpest 1840-es alapításának idején, egészen a '60-as évekig nem volt rendszeres összeköttetés a község és a Duna jobb partja között. A fiatal település vezetősége, mivel egyéb bevételekre nem tett szert, 1863-ban egy állandó rév létesítésére kért engedélyt. A Pest, Pilis és Solt vármegyéhez benyújtott kérelmet a térség földesura, Károlyi István gróf is támogatta. A Helytartótanács 1866. március 7-én tíz évre jogot adott Újpestnek rév fenntartására; ezt később többször meghosszabbították.

Tehát az 1860-as évek második felétől rendszeressé vált az átkelő forgalom. A rév Újpest akkori területéhez képest messzebb fektett, a Duna bal partján lévő kikötőhelye a Megyeri csárda mellett helyezkedett el. A folyó ekkor még szélesebb volt, mint napjainkban, partja a csárda mögötti töltés Duna felőli oldalánál lehetett. Túlparti kikötője Kissing pusztánál, a bivalyistálló, a későbbi Bivalyos csárda közelében, a mai Piroska utca vonalában állt; később e ponttól észak felé 164 mé-

terre szintén volt kikötési lehetőség. A rév közvetlen kapcsolatot biztosított a mai Váci és Szentendrei utak között átutazóknak.

Újpest előjárósága a forgalom ellátását meghatározott időre hasznbérbe adta, így például 1881. október 1-jétől három évre 731 forintért Ligeti Károly üzemeltette az átkelőt, majd később, 1889-től – igaz, már csak 150 forintnyi összegért – Csontos Imre használatába került. Forgalmi adatokról, az átkelés rendszeréről, menetrendről nincs tudomásunk, a közlekedést valószínűleg evezős csónakokkal bonyolították le.

Dunai hajózásunknak azonban volt egy másik útiránya is, nevezetesen Pest-Buda. A majdani főváros partjai között 1844-től járt rendszeresen gőzhajó, a frissen alakult Újpest község ekkor még nem rendelkezett ez irányú vízi kapcsolattal. Bár az '50-es évek híradásai beszámoltak egy Császár fürdő-újpesti járat tervzetéről, valószínűleg ez nem jött létre, inkább csak kirándulási céllal úszott egy-egy hajó községünkig.

1860-ban a Luczenbacher testvérek hajózási vállalkozásában megindult a rendszeres közlekedés Pest és Esztergom között, mely a korabeli sajtóhír szerint Újpestet is érintette. Ám a távolsági járat feltehetőleg nem elégíthette ki az itteni lakosok utazási igényeit, ezért több helyi birtokos azon kéréssel fordult a pest-budai helyi hajózást ellátó osztrák Dunagőzhajózási Társasághoz (DGT), hogy városi vonalát hosszabbítsa meg Újpestig.

Az 1860-as évek első felében már menetrend szerinti hajóforgalom zajlott Pest-Buda és Újpest között, „a' gőzhajó társulat által a' gőzősen legalább egyszer, naponként kényelmesen Pestről Új-pestre, 's illetőleg K. megyerre, onnét vissza” lehetett utazni. 1866. augusztus 1-jén megindult a pesti Kálvin tér és Újpest között a lóvasút, ezzel párhuzamosan az újpest-megyeri hajójárat megszűnt.

Csak később, a '60-as évek vége körül indult újra, vált rendszeressé, majd sűrűbbé a pest-újpesti hajóközlekedés.

A DGT 1864-ben három nagyobb hajót vásárolt a helyi forgalom ellátására, régebbi építési járműveinek kiváltására: a Zrínyi Miklós, a Szent István és a Mátyás király oldalkereskes gőzhajók eredetileg a Luczenbacher testvérek számára épültek. A nagyobb forgalmi igényeknek megfelelően a DGT óbudai hajógyárában 1869-ben készült el a Fecske és a Hattyú, melyeket kimondottan átkelő forgalomra terveztek: a hajók mindkét végükön rendelkeztek kormánylapáttal, így a kikötések alkalmával nem kellett megfordulniuk, ezáltal csökkenteni lehetett a menetidőt. Később, 1883-ban az utóbb említett típus harmadik tagjaként állt forgalomba a Súlyom.

A hajózási idény a Vámpalota (Fővám tér)–Óbuda–Újpest járaton általában minden év márciusától novemberig tartott – függően az időjárási viszonyoktól; a hajók óránként közlekedtek. Érdekesképpen nézzük meg az 1893. évi teljes évadot! Március 30-án indult a forgalom, május 7-től a Vámpalotától reggel 5-től este 8 óráig, Újpestről reggel fél 6 és este fél 9 közötti időben. Június 4-étől már egy órával hosszabbodott az üzemidő, a Vámpalotától este 9-kor, Újpestről fél 10-kor úszott ki az utolsó jármű. Szeptember 24-étől reggel 6 órától este 7-ig tartott a hajóforgalom, november 5-én pedig az újpesti járat megszűnt.

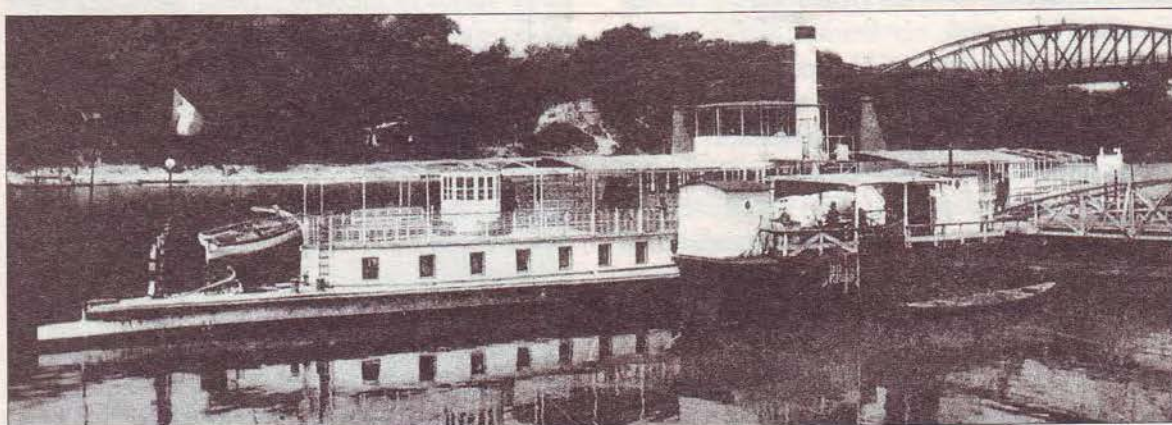
1897-ben a vonalat déli irányban, a Boráros térig hosszabbították meg. A járat kilenc helyen kötött ki, közbülső állomásai a következők voltak: Vámpalota (Fővám tér – korábbi végállomás), Eskü (ma: Március 15.)

tér, Tabán, Lipótváros (Akadémia), Bomba (ma: Batthyány) tér, Császár és Lukács fürdő, Margitsziget alsó, illetve Margitsziget felső állomás, Óbuda. A menetidő Újpestig, a teljes vonalon „hegymenetben” 1 óra 8 perc, míg folyásirányban 59 perc volt. Nagy részben – feltehetőleg – öt hajó teljesített napi szolgálatot. A menetrend rekonstruálása alapján elmondható, hogy három hajó járhatott Újpestig, kettő pedig a Boráros tér és Óbuda közötti szakaszon ingázott. Megoldott lehetett a félóránkénti pesti hajóforgalom, illetve az óránkénti újpesti összeköttetés azáltal, hogy minden második hajó északi irányban tovább haladt községünkig.

A korabeli menetrendből kiderül, hogy külön lehetett első és másodosztályú jegyet váltani, valamint különbséget tettek hétköznapi, illetve vásár- és ünnepnap menettíjakkal között is.

	Menetár (krajcár)			
	Hétköznapi		Vásár- és ünnepnap	
	I. o.	II. o.	I. o.	II. o.
Budapest–Újpest	14	11	16	13
Óbuda–Újpest	10	8	12	10
Újpest–Margitsziget (menettérti jegy)	20		40	

Valószínűleg a főváros felé haladó vilamosvasutak megindulásának (ezáltal a szárazföldi utazási körülmények javulásának) köszönhetően csökkenhetett a hajókon utazók száma, így 1897 őszi utószezonjában a DGT már csak kétóránként indította újpesti járatait. A következő ősszel óránként, míg 1899 tavaszán, április második feléig ismét kétóránként indultak hajók a Boráros térről a páros, Újpestről a páratlan órákban. □

A Fecske–Hattyú–Súlyom testvérhajók egyike a vasúti hídtól délre elhelyezkedő újpesti hajóállomáson

IVÁNYI JÁNOS

Dokumentumok az újpesti kikötő történetéből, 2. rész*

1895-ben alakult meg a Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt. (MFTR) azzal a céllal, hogy meghosszabbítsák a Magyar Királyi Államvasutak önálló forgalmi tevékenységét az ország határain túlra, és versenytársat állítsanak az osztrák érdekeltségű Duna Gőzhajózási Társaságnak (DGT). Üzletmenetének (személy- és áruforgalom, idegen nemzetiségű vízi járművek vontatása, áruk ki- és berakodása) előmozdítására kismértékben hajók építésével, főleg azonban hajók javításával foglalkozott. A 19–20. század fordulóján létesített két jelentős hajójavító üzemének (Győrben, ami átkerült Komáromba, illetve Orsován) az első világháborút követő elvesztése után – a gyárak a megszállt területekre estek – 1919-ben az újpesti öbölnek a vasúti híd feletti részén létesítettek egy hajójavító üzemet.

Ennek a „felső” MFTR-telepnek az M = 1:200 léptékű helyszínrajzán látható egy komplex hajójavító vertikum az 1910-es években még mind a fa-, mind az acélépítésű hajók felújítására alkalmas (ács, hajókovács), az ezeket kiszolgáló (asztalos, kárpitos, esztergályos, hajólakatos) műhelyekkel, a hajók partra emelésére alkalmas sólyatérrel, keskeny nyomtávú iparvágánnyal. A helyszínrajz feltehetően az 1920-as évekből állapottól tükrözi, mert egy

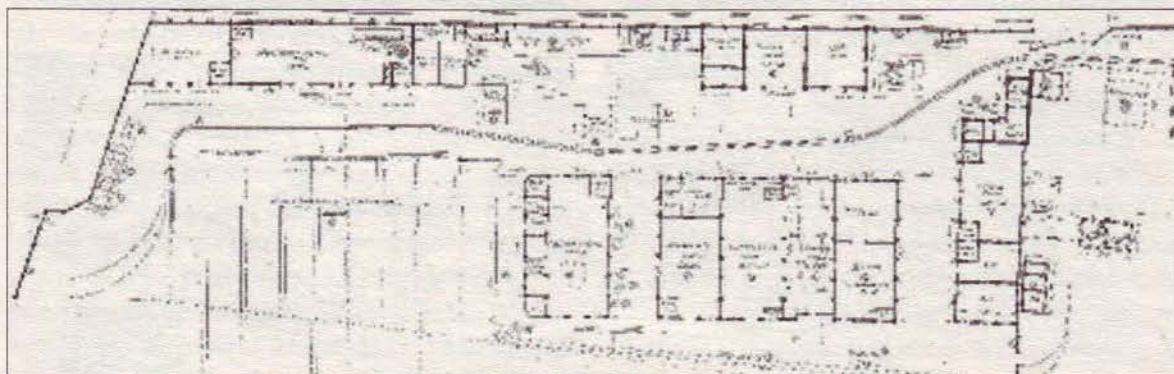
későbbi – már dátumozott – helyszínrajzon az új hajókovácsműhely már lényegesen hosszabb.

Történelmi dokumentumnak is nevezhetjük azt a magyar, illetve orosz nyelvű felirattal ellátott M = 1:1000 léptékű helyszínrajzot, amely az MFTR telepét az 1946. április 26-án elsőként megalakult MESZHART (Magyar–Szovjet Hajózási Rt.) telepeként tünteti fel. (A Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti megállapodás nyomán jöttek létre a magyar–szovjet közös vállalatok.)

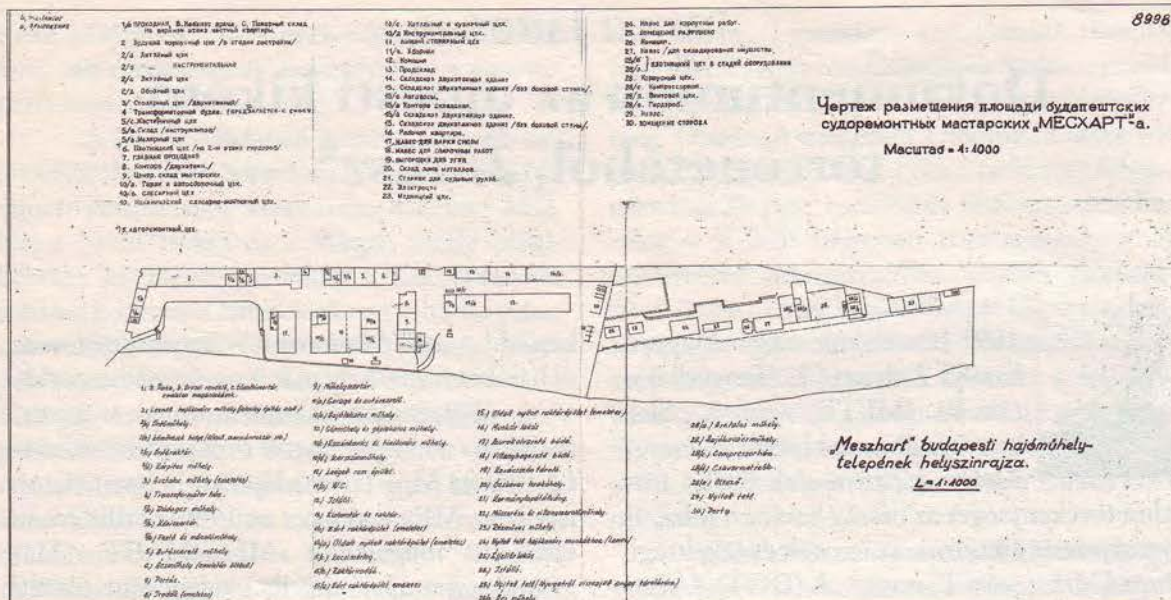

Egyértelműen újpesti illetőségű volt a Schlick–Nicholson Gép-, Waggon- és Hajógyár Rt. A Nicholson W. Fülöp által 1869-ben angol mezőgazdasági gépek kereskedelmi képviselőjére létrehozott, majd gépjavító műhellyel, cséplőgépek, gőzlokomotívok gyártásával is foglalkozó cég 1885-ben megvásárolta az újpesti öbölben a Hänsch és Mlady cég birtokában lévő újpesti partrészt, és hajójavító műhelyt nyitott, mely fénykorában 1000 munkást foglalkoztatott. 1912-ben egyesült a Schlick-gyárral, az újpesti épületeket lebontották, a gépi berendezéseket a Schlick-gyár Váci úti gyárába telepítették. Az újpesti területet a folyamórség vette át.

A Schlick–Nicholson gyárban épült feltehetően 1893-ban, de mindenképpen itt

A hajójavító műhelytelep helyszínrajza az 1920-as évekből

A „MECXAPT” budapesti hajóműhelyének helyszínrajza

építették át 1909-ben a 154-155 gyártási számú, eredeti nevükön Bácska és Baja nevű hajókat. Mindkettő gőzüzemű, egysavas vasutatógőzösnek épült. A megtalált rajzok sajnos csak a gyártási számot és a Schlick–Nicholson cég pecsétjét tartalmazzák, dátum nélkül. A hajó fő jellemzői:

- hosszúsága: ~20,5 m
- szélessége: ~4,2 m
- magassága (kémény nélkül): ~3,8 m
- merülése teljes felszereltséggel, 7,2 t szénrel és a vízzel feltöltött kazánnal: ~0,9 m

A Bácska gőzös 1919-ben mint a Tanácskormány felfegyverzett aknarakó gőzöse a paksi aknazáron felrobbant és elsüllyedt. 1968-ban emelték ki. A Baja gőzös feltehetően a Fleischmann Kotrócégnél élt tovább Nina néven.

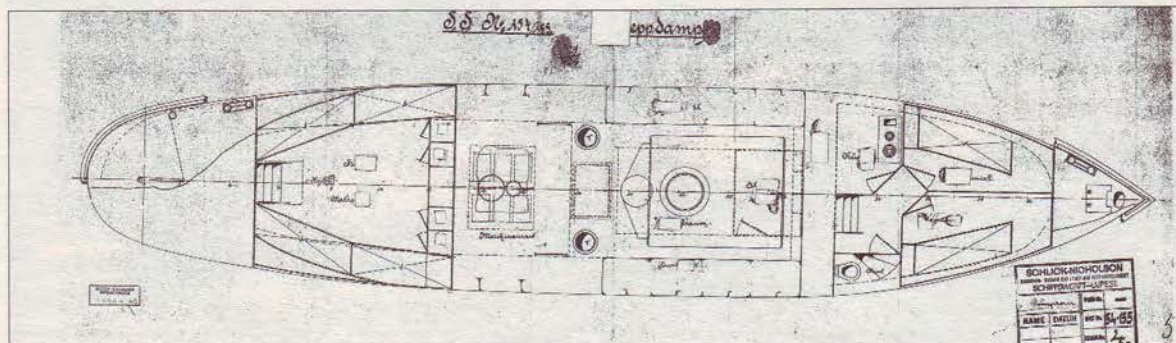
A Schlick–Nicholson gyár egykori területén irodaháznak átépítve ma is áll a fo-

lyamórség íves alaprajzú, többszintes legénységi épülete. A folyamórség mint a már ugyancsak történelmet jelentő Honvéd Folyami Flottilla elődje történetének feldolgozásához a Mladiata-hagyaték még jelentős „municipiót” szolgáltathat.

Mladiata János mérnökkari ezredes, aki jelentős műszaki és katonai-műszaki dokumentumokat hagyott a Közlekedési Múzeumra. □

* Az Újpesti Helytörténeti Értesítő 2005/2. számában cikk jelent meg az újpesti kikötőről, melyhez a 2006/1. számában e kikötő életét bemutató dokumentumokat közöltünk. A most közreadott dokumentumok, melyek eredetije a Közlekedési Múzeum archívumában található, e két cikk adatait egészítik ki.

A szerző ezúton mond köszönetet Krizsán Sándornak az anyaggyűjtéshez nyújtott segítségéért.

A Bácska (Baja) vontatógőzös alaprajza

FERICSÁN KÁLMÁN

Fericsánok Újpesten

Egy asztalosfamília (hézagos) története,

3. rész

A dédapánk, id. Fericsán József, aki eredetileg tímár volt, az 1880-as évek legvégén telepedett le Újpesten. Legidősebb fia, József kitanulta az asztalosszakmát, és édesapjával együtt faanyagszállítással segítették a másik három asztalos testvér munkáját. A munkálatokhoz Ágoston – a harmadik fiú – is csatlakozott, amikor a megfelelő kort elérte. A korban második fiút, Györgyöt pedig az asztalosszakmában való előmenetelre biztatták, s ő élt a neki felkínált lehetőségekkel.

Id. F. György asztalosmester, Magyarpécska, 1873. november 2. – Újpest, 1919. június 6. Élt 46 évet.

1898-ben kezdte meg faipari tevékenységét Újpesten. 10-11 év asztalossegédi gyakorlat után elsőként a családból megszerezte a mester címet. Ennek szigorú feltételei voltak, amely szerint a képesítéshez kötött iparágakban a tanoncidő után legalább két év gyakorlatot kellett elvégezni, és a vizsgán megfelelni. A mestervizsga megléte az általános szakképzettséget meghaladó szakismeretet és készséget jelentett. A mesterlevelet szerzett személy cégtábláján, bélyegzőjén, hirdetésekben és minden hivatalos helyen használhatta ezt a címet. Az ezzel való visszaéléseket szigorúan szankcionálta az 1884-es ipartörvény. Iparengevényt viszont kérvényre adtak mindenkinek, aki az előírásoknak megfelelt. A 25 éves György 6004 sz. iparigazolványa Vácott kelt, 1898. június 20-án. A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez tartozó Újpest bizonyos ügyeit akkor Vácott lehetett intézni.

Nagybátyám kétszer nősült. Először Szűcs Mihály és Bartos Borbála 24 éves leányát, Szűcs Máriát vette feleségül, 1898. május 8-án. Tőle született F. Ilona Jolán Újpesten, 1899. augusztus 11-én, aki mindössze három hónapot élt. A gyermek születésekor a család az Árpád út 100.-ban lakott. Szűcs Má-

ria Lujzának több gyermeke nem lehetett. Fia talon halt meg.

A második feleségétől, Spitzer Gizellától két gyereke született: István és László.

Szorgalmasan dolgozott, és szépen haladt előre a szakmájában. A jó fellépés, a határozottság és a finom modor még előbbre vitte, ugyanis nemcsak szép munkáit ismerték, hanem a kitűnő bútorok mellett belsőépítészeti munkákat is vállalt az akkor már rohamos léptékben fejlődő újpesti polgárlakásokban. Ezért, amint azt az 1911. február 15-én kelt Újpest város közgyűlése jegyzőkönyvei 15. kötetében a 033. oldalon megtalálhatjuk, képviselő lett. Az építési és szabályozási szakbizottság választott tagja is volt. 1912-ben a Rózsa utca 16.-ban lakott.

Az üzem nagyszerűen fejlődött. Ezekben az években kb. húsz állandó szakember és tíz-tizenöt fő alkalmi munkás dolgozott hivatalosan a gyárban. A mai Könyves Kálmán Gimnázium épülete mögötti területen folyamatos volt a fejlesztés és bővítés. A munkát gyermekei, István és László segítették. F. György maga köré vonta a Fericsán gyerekeket. A fiúk: Vilmos, György, Ágoston, Mihály, Lajos és Árpád a polgári iskolai tanítás után, már délután mentek a műhelyekbe, hogy megfelelő gyakorlatot szerezzenek. Ekkor került az édesapámhoz, majd hozzám a családi dokumentumok többsége és néhány fontos családi ereklye is.

Id. F. György építette a következő generáció lehetőségeit is. Ennek a legszebb családi példája a Leiner enyvgyáros testvérek gyermekeivel kialakított és barátsággá fejlődött kapcsolata. A Burgerlandból származó Leinerek egyik fia, Károly a Felső Építő-ipariskolát végezte (F. György is járt ide, de nem tette le a vizsgákat). Leiner Károly vállalkozó volt a kivitelezője a Tőry Emil és Pogány Móricz tervei alapján épült Könyves Kálmán

Gimnáziumnak. Leiner Károly Mária nevű leánya, ifj. F. Györgyné lett a keresztanyám. A Leiner családdal különben a Fericsánok végig tartották a kapcsolatot. Az 1960-as években Trabanttal látogatták meg őket Kismartonban (ma: Eisenstadt, Ausztria), ahol a Leiner-ház még mindig nevezetességszámba megy.

A nagy hírű és kiválóan felszerelt faipari üzemet felépítő, Újpest-szerte ismert és tisztelt kitűnő szakember, F. György 46 éves korában meghalt.

Id. F. Ágoston asztalosmester, Magyarpécska, 1876. szeptember 27. – Újpest, 1926. május 18. Élt 50 évet.

A 18 éves Ágoston a Magyarpécskán 1894. augusztus 30-án kelt illetőségi bizonyítványa és a tanulói levele alapján kiállított 10038. sz. munkakönyvének bejegyzései szerint – miután Újpestre érkezett a faanyagszállítmánnyal – sorban az alábbi mestereknél dolgozott, hogy kellő szakmai gyakorlatot szerezzen:

1. Hock Fülöp 1894. szeptember 12. – 1894. december 31.
2. Kiss József 1895. január 10. – 1895. március 15.
3. Pótz Mihály 1895. március 16. – 1895. szeptember 9.
4. Krisztics József 1896. június 11. – 1896. augusztus 3.

Balról jobbra: Ágoston fiai: György és Ágoston. György fiai: László és István

5. Spiesz Sebestyén 1896. augusztus 7. – 1897. március 6.
6. Leyrer István 1897. március 10. – 1897. szeptember 15.
7. Fericsán György 1900. november 3. – 1901. február 1.
8. özv. Szűcs Mihályné 1901. február 2. – 1902. január 29.
9. Fericsán György 1902. február 21. – 1903. november 21.
10. Fericsán György 1904. január 23. – 1905. február 25.

Ágoston az egyes mestereknél töltött gyakorlati idők között segítette a családi szállításokat. 1901-től özv. Szűcs Mihályné megbízta a cége vezetésével. Ágoston nagyapám – ahogy akkor mondták – igyekezett jó családba nőszülni, ezért özv. Szűcs Mihályné egyik lányának tette a szépet, akit feleségül is vett.

Szűcs Mihály asztalosmester és családja szintén régi újpesti családnak számított. Szűcs András és Papp Borbála egyik gyermeke volt Szűcs Mihály, aki 1868. május 11-én vette feleségül Bartos István és Német Rozália lányát, B. Borbálát. A Bartos és a Német család Mogyoródról származott. Szűcs Mihály a házasságkötés után Újpesten nyitotta meg faipari műhelyét. Ebből a házasságból tizenegy gyermek született.

Ágoston nagyapámnak a munkakönyvében szereplő özv. Szűcs Mihályné lett az anyósa. A 26 éves Ágoston (Árpád út 109.) 1902. május 18-án vette feleségül Sz. Mihály és Bartos Borbála 23 éves leányát, Szűcs Borbálát (Árpád út 134.). A bátyja, György volt az egyik tanú. Ekkor György testvérétől az Árpád út 124.-ben átvette apósa, illetve anyósa egykori műhelyének irányítását. A műhelyt azonnal kibővítette. 1905. március 14-én kérvényezte az iparigazolvány megadását. Nagyapám, a nagykorúsági és a képesítési előírások igazolása után, 29 éves korában, 1905. március 16-án kapta meg 3279. számú iparigazolványát. Az Árpád út 124. számú házban rendezte be üzemét, amelyet néhány hét múlva az Ősz utca 131. alatti házába költöztetett. Nagy és erős ember volt, aki nem kímélte magát, ha a munkáról és a családról volt szó.

Nagyapámnak a következő sorrendben születtek a gyerekei:

- 1.) F. Margit Borbála, Újpest, 1902.

december 24. – Újpest, 1906. szeptember 3. Élt 4 évet. Mancsi születésekor a család az Árpád út 124.-ben, halálakor a Gyár u. 81.-ben lakott.

2.) F. György István, Újpest, 1904. december 15. – Újpest (Bp.), 1974. április 23. Élt 70 évet. A gyermek születésekor az Árpád út 124.-ben lakott a család.

3.) F. Ágoston, Újpest, 1907. január 23. – Újpest (Bp.), 1988. augusztus 21. Élt 81 évet. Ágoston születésekor a Rózsa utca 25.-ben lakott a család.

4.) F. Elvira (a későbbi Tatai Gyuláné), Újpest, 1908. február 12. – Újpest, 1935. március 22. Élt 27 évet. Születésekor a Rózsa utca 25.-ben lakott a család.

5.) F. Irén (a későbbi Rózsnyó Józsefné), Újpest, 1910. november 21. – Léva, 1985. (ma: Levice, Szlovákia). Élt 75 évet. Irén születésekor az Ősz utca 97.-ben lakott a család.

6.) F. Ferenc József, Újpest, 1912. szeptember 19. – Budapest, 1921. Élt 9 évet. Ferenc születésekor az Ősz utca 97.-ben lakott a család.

Ágoston nagyapámat az új műhely kialakítása során végzett rengeteg munka közben érte a halál. Boriska nagymama ekkor rettenetes szigorral fogta össze a családot. 1926. július 22-től özvegyi jogon vezette tovább az üzemet. A kornak megfelelő gépesítésre vonatkozó telepengedélyt 1928. január 18-án adta be. A nagymamám, amint ez tudható Léderer Ottó Iparosok, kereskedők, gyárosok című könyvből, több évben virilista volt, azaz egyike volt a száz legtöbb adót fizető újpesti polgárnak, s – meghatározott keretek között, a többi virilistával együtt – beleszólási joggal rendelkezett a városfejlesztési tervek alakításába is. Az 1941-ben, dr. Árvay József szerkesztésében megjelent A magyar ipar című összefoglaló munkában az alábbi szócikk foglalta össze tevékenységét: „özv. Fericsán Ágostonné asztalosüzeme, Újpest, Ősz-utca 131. Alapította néhai Fericsán Ágoston 1902-ben [valójában 1905-ben] Újpesten. 1926-ban bekövetkezett halála után özvegye kezébe került az üzem, melynek vezetését fiai: György és Ágoston látják el. A kizárólag bútorok készítésével foglalkozó üzem átlag 8-10 munkást és több tanoncot foglalkoztat. Történelmi és modern stílusban készült bútorai a fővárosban

is keresettek. Kiállításokon számos elismerésben részesült. Néhai Fericsán Ágoston az Ipartestület vezetőségi tagja volt.” A nagymamám 8643 sz. a. 1941. március 3-án jelentette be, hogy asztalosiparát megszüntette.

1941. március 3-án két fia (György és Ágoston) a saját nevére vette az üzemet.

A nagyapám negyedik testvére Károly volt.

F. Károly asztalosmester, Magyarpécska, 1883. november 4. – Újpest, 1919. április 2. Meghalt a Károlyi Kórházban. Élt 34 évet.

Károly, a legkisebb fiú – mint a mesében – már sok mindent készen kapott, kaphatott volna. 14 évesen, 1897-ben kezdte meg szakmai gyakorlatát. Néhány év múlva, 1902 és 1905 között ő is testvérénél, Györgynél dolgozott. Ezekben az években Újpesten együtt volt a négy testvér. A dédapánk még életében kiérdemelten részesült abban a boldogságban, hogy mind a négy fia megbecsült újpesti polgár és asztalosmester lett. A házasságkötésnél Károlyt mint asztalosmestert jegyezték be. A 24 éves Károly (Tavaszi u. 41.) 1907. június 16-án vette feleségül D. Ádám és Pelczéder Magdolna akkor 20 éves leányát, Dutka Hermint (Ősz u. 60.). Ágoston nagyapám volt az egyik tanú. Gyermekük: Ilona és Árpád.

A sok munkával elért jólét azt jelentette, hogy 1910 és 1915 között mindegyiknek volt szép lakása vagy már saját háza, és természetesen a legfontosabb, a megélhetést biztosító különálló műhely, amelyet 1920 után újabb állami és újpesti támogatásokkal a korszak színvonalán gépesítettek. Ennél azonban sokkal többet jelentett a fejlődő, növekedő gyermekek sokasága, akik a családi összejövedeleken versekkel, énekekkel köszöntötték az ünnepeltet. Az összejövedelekek és köszöntések alkalmával tanulták meg a gyerekek – köztük az édesapám is – a legfontosabb családi adatokat.

A Dutka család hatására a szabad időben belépett a Fericsánok életébe az irodalom, a színház és a könyvek szeretete.

Az elért eredmények, az önállósodás lehetőségeket hordtak magukban, amelyeket a következő generáció tagjai más és más módon használtak ki. □

VARGA JÁNOS

Az Újpesti Vízi Úttörőcsapat története,

2. rész

Az 1957. évi megalakulását követően, 1959 őszére sok olyan fiatal járt a vízi úttörőcsapatba, aki már három egymást követő vízi tábor gyakorlati tapasztalatainak birtokában volt. Ezen az őszön is hetekre lebontott részletességű programot állított össze a csapatvezetőség.

Az őrsi és csapatfoglalkozásokon tanultuk meg mindazokat az ismereteket, amelyekkel nyáron könnyebben és biztonságosabban oldhattuk meg a feladatainkat a túrákon és a táborozásokon. Havonta kirándultunk Budapest környékére és Budapest nevezetes helyeire. Rendszeresen látogattuk a hadtörténeti, a néprajzi, a közlekedési múzeumok kiállításait.

Az úttörőházban működő csónaképítő és hajómodellező szakkört az akkor már nyugdíjaskorban levő két legjobb hazai csónaképítő mester, Scherf Lajos és Scherf Dezső vezette. Ide jártunk kisinasként kóstolgatni a famegmunkálás szakmai fogásait. 1960 tavaszára elkészült a Duna egyik legszebb és leggyorsabb túrakenuja, a Kon Tiki. A nevet a perui napistenségtől kölcsönözték a névadó gyerekek. Nagyot neveltünk, amikor új csónakunk a Pajtás újságban már „Kontickij” néven szerepelt. A csónak ma is üzemképes állapotban

Mobácsról hazafelé a Szent István gőzessel, 1963-ban

várja, hogy immár a negyvennyolcadik nyáron indulhasson az újpesti gyerekekkel.

A tél folyamán több ladikot vásároltunk Fodor Márta csapattársunk édesapja segítségével, aki Mahart-raktárosként dolgozott a Nép-szigeten. A ladikok javítása és faanyaguk konzerválása komoly feladat volt iskolás gyerekek részére. A korhadt részeket kibontottuk, helyükre ép deszkákat, léceket illesztettünk. A réseket kóccal tömítettük, az egészet olvasztott bitumennel bekenetük, és végül a betömött kócot kiesés ellen fémlemezekkel biztosítottuk. Ez a munka tavasztól június közepéig is eltartott. A Tungsram gyár békásmegyeri vízi telepén dolgoztunk minden vasárnap, fiúk, lányok vegyesen.

A csapat vezetői ebben az időben: Szabó József csapatvezető, dr. Nagy Lászlóné csapatvezető-helyettes, Haupt Gyula, Kerekes Pál, Nádas Iván, Liszka Péter, Molnár István, Varga László, Perlitz Gyöngyi, Marsi Klári, Lugosi Antal, Szigetvári Miklós voltak. A második vonalban várták a vezetői megbízatást: Molnár Mária, Beszkovszky Judit, Hetesi Éva, Hetesi Piroska, Rázó Ilu, Rázó János, Bodor László, Szigetvári Péter, Reményi László, Gráner János, Varga János, Darvas László, Szabó Lajos, Tar György, Tassi János.

1960-ban tizenegy csónakból álló flottilla indult a Csepel-sziget megkerülésére. Ercsi, Dunaújváros (akkor még Sztálinváros), Tass, Ráckeve volt az útirány. Ráckeven egy hétig táboroztunk, majd tovább eveztünk Soroksárig. A csónakokat gőzös hozta Újpestre, és a tábor innen folytatódott a Szentendre, Dunabogdány, Vác, Újpest útvonalon. Még a tábor előtt épített egy újabb ladikot Tóth József csónaképítő, amit nem hosszú evezővel, hanem kenulapáttal hajtottunk.

Ősszel újra indultak az úttörőházban az elméleti képzések. Ez persze nem volt olyan érdekes és kalandos, mint a nyári tábo-

rozás. Sokan lemorzsolódtak, de Szabó bácsi toborzómunkájának köszönhetően új arcok jelentek meg a foglalkozásokon.

1961. március 10-én kelt meghívóból olvashatók az ebben az időben történtek:

„Kedves Pajtás!

Március 15-én du. 2 órára úttörődíszben jelenj meg a Tanácsház előtt, 2 Ft útiköltséget hozz magaddal.

Jelentsd be szüleidnek, hogy a csapat csónakszállító motorcsónakot készít a nyári táborozásra. Kérjed meg szüleidet, hogy 20 Ft-tal járuljanak hozzá. A 20 Ft-ot 4 havi részletben is be lehet fizetni. Szabó csapatvezető.”

1961 nyarán Budapestre, a Felvonulási térre, a hatalmas országos úttörő-seregszemlére ezerszám jöttek a gyerekek. A vízi csapatok csónakjait az Újpesti öbölbe szállították. Itt láttunk először tavi csónakokat, amelyek a Hámori-tóról érkeztek. A dolgunk az volt, hogy a parlament előtt csónakokból tisztelegjünk a kíváncsi „tömeg” előtt.

Már gyerekfejjel éreztük, hogy a vízi tevékenység nem tartozik a szokásos úttörő-tevékenységekhez. Nem elég az egyenruha és a lelkesítő propaganda, itt konkrét feladatok vannak, amelyeknek a teljesítésére gyerek és felnőtt szakemberekre van szükség. Hasonlóan a vasutasokhoz.

Szabó József 1961 júliusában a központi napközi (Venetiáner utca 26.) igazgatóhelyettese, az úttörőház igazgatója Mészáros István lett.

A vízi csapat foglalkozásait már nem az úttörőházban (amely időközben az István tér 14. alá költözött a Vécsey utcából) tartotta, hanem a központi napközi épületében.

Szabó bácsi továbbra is hazaszeretetre és emberi tartásra nevelte a gyerekeket. A „mosdatlan” beszéd, a nyegle magatartás előtte elképzelhetetlen volt.

A téli, tavaszi időszakokban az úttörőközpont országos parancsokat adott ki. Ilyen akció volt a Forradalmi Nyomolvasó Mozgalom is. Olyan idősebb embereket kellett felkeresnünk, akiktől érdekes és árnyalt képet kaphattunk 1919 és 1945 történelmi eseményeiről. Felkutattunk például Újpesten lakó, a catarói matrózlázadásban részt vett katonákat.

Szerettük Hajdú András, Bandi bácsi elbeszéléseit is. Az ő lakásán, a Palóc utca 5. szám alatt működött az a nyomda, ahol a háborúellenes röplapok készültek Újpesten.

A tanév közben folyamatosan készültünk a nyári táborozásra. Már ősszel eldöntöttük, hogy 1962-ben mi lesz vízi vándorlásunk útvonala. Június végére kijavítottuk az öreg ladikokat, elkészült a motoros szállítócsónak is, amelynek Málhás lett a neve. Lelkesen, minden egyes vasárnap gyakoroltuk az evezést, mert elterveztük, hogy saját erőnkől Esztergomba fogunk csónakázni. Július végén megindultak két csónakban a leányok és öt csónakban a fiúk. Szentendre, Tahi, Kisoroszi, Dömös, Helemba-sziget, Esztergom és visszaúton Vác voltak a táborhelyek.

1963-ban Budapest–Ráckeve–Baja–Mohács útvonalon evezünk. Ebben az évben jöhettünk haza utoljára Mohácsról a Szent István gőzessel. A következő évtől ezt a hajót kivonták a forgalomból.

1964-ben Komárom–Esztergom–Újpest útvonalon hajóztunk. A ladikok Komáromba szállítása uszályon történt, de a hajó tíz napot késett. Így a kéthetesre tervezett hajózás negynaposra csökkent.

Az Újpesti Vízi Úttörőcsapat történetének első szakasza 1957–1965 idejére tehető. □

Csónakkirándulás Esztergomnál

JOBÁGYNÉ ANDRÁS KATALIN

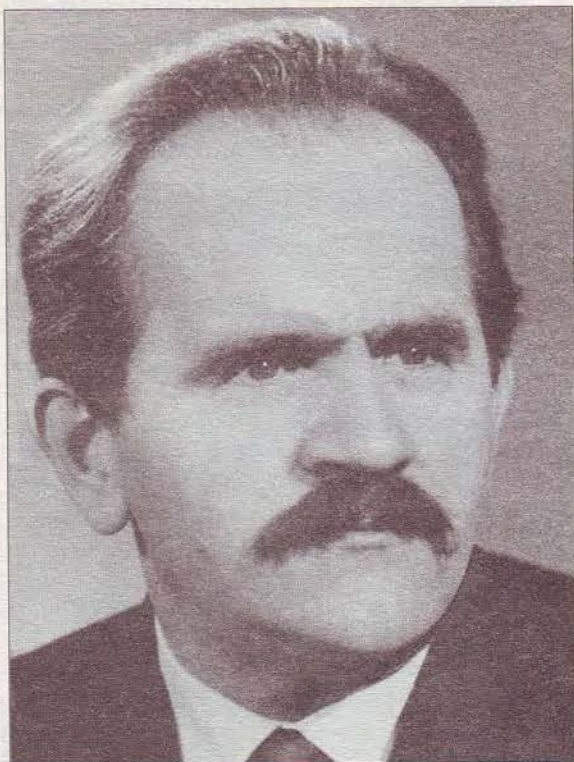
Tigrisek lázadása

Ezek a versek a forradalom napjaiban írt naplójegyzetekből álló sorozat részei. A vereség utáni áthatolhatatlan némaságban álltak össze egy szerény füzeté

Tigrisek lázadása címmel – írjuk, Jobbágy Károly gépelésében, néhány barátához elküldött üzenetként. Ismeretlen körülmények között jutottak el a debreceni egyetemistákhoz, és az általuk másolt példányok egyikére bukkant rá a rendőrség.

A Felkelt a nép című vers az első reagálás a csodára október 24-én. Az ujjongó öröm hirtelen kiszakadt felkiáltása. Nem csiszolt szavak, nem is kiérlelt, tisztázott gondolatok, hiszen a költészet igényelte magaslatról még nem lehet összefoglalni a történeteket.

Jobbágy Károly 1956-ban

Mégis miért vers, és miért szép? Mert megvan benne az igazi versek varázslata: sokakban képes élővé idézni önmaguk akkori lelkiállapotát, és filmszerűen felvillantott képekben láttatni a tényeket is, az első nap máig hihetetlen világtörténelmi eseményeit.

A Győzelem a harcok elültével, november 2-án íródott, egy újságcikk címével vitatkozva. A forradalmi események legfőbb értékeinek számbavétele: a tiszta hit győzelme, az egyéni szabadság, és legnagyobb súllyal a kivívottnak remélt nemzeti függetlenség. Talán éppen ez a legszemélyesebb a tíz vers közül, a rövid versszakok egymásra torlódó sorokban a belső párbeszéd kihangosítása. De éppen ebben hiteles tanúságtétel milliók közös élményéről: egyszerre, egymást áthatva a boldog ragyogás visszfénye, amely ezekben a napokban a győzelem lehetőségében kételkedők szívét is elvarázsolta és a martalóc-kezek készítette jövőtől való félelem megvallása, amely a bizakodók lelkében is ott élt.

A folytatás a szokásos: büntetésül állásvesztés, majd eredménytelen szervezési kísérlet, és menedékül – egy jótékony egyéni akció eredményeként – az újpesti Könyves Kálmán Gimnázium tanári karába való befogadás 1957-ben.

Jobbágy Károlyt az állástalanságtól a Könyves Kálmán Gimnázium akkori igazgatójának jóindulata mentette meg, aki kezeséget vállalt érte, megígérve, hogy „kordában tartja a hóbörgő költőt”. Két évig, 1957-től 59-ig tanított Újpesten, majd tanárként és könyvtárosként áthelyezték az Eötvös József Gimnáziumba. A könyvtár menedéket is ígért számára az irodalmi életben elszenvedett méltánytalanságok elől.

Az 1998-ban, 77 éves korában elhunyt Jobbágy Károly egész pályája során azt vallotta, hogy a költő legyen példakép és verseivel mindenki számára érthető. □

JOBÁGY KÁROLY

Felkelt a nép

Felkelt a nép, – hiába volt bitófa,
kegyetlen kínzás, börtön és halál.
Feltámadt ő, a holt – ki tíz év óta
sírban feküdt – ma újra talpon áll.

S mily' óriás! Kezével szobrokat dönt,
és széttépi a rabság címerét.
Ő, aki eddig szolga volt e földön,
parancsol, ítél, arca fényben ég.

Az, aki látta egykor megalázva
vonulni sorban, utcán, birkamód,
nem ismer rá, hogy láncait lerázta
s kiált: „Rabok legyünk vagy szabadok?!”

Nem ismer rá az sem, ki megkötözte,
ki nem ÉRTE, hanem BELŐLE élt,
riadtan nézi, hogy hatalmas ökle
hova zuhan bilincset zúzni szét.

Dicsőség néked ifjúság és hála,
hogy itt e földön, ahol életunt,
ki nem szabad és inkább dől halálba,
– már nem kell többé szégyellnünk magunk.

1956. okt. 24.

Tíz napja indultunk neki,
s most győzelmünket hirdeti

a rádió s a nagybetűk
és az újságok mindenütt.

Azt hirdeti: hogy tiszta hit
tud csak kivívni valamit;

– hogy az is ember, akinek
szavát nem egy PÁRT szabja meg;

– hogy zord évszázadok
után lehetünk magyarok,

kiket nem más nép drótja ránt
előre, hátra és haránt

s maga az ország dönti el,
hogy néki kik kormánya kell;

– hogy lábát senki idegen
nem teszi földünkre sosem

Megrészegülten hallgatom,
s úgy félek jaj! Olyan nagyon,

hogy ez a boldog ragyogás
álom, mély álom vagy varázs,

s hogy durva, martalóc-kezek
Megráznak, s felébresztenek.

1956. nov. 2.

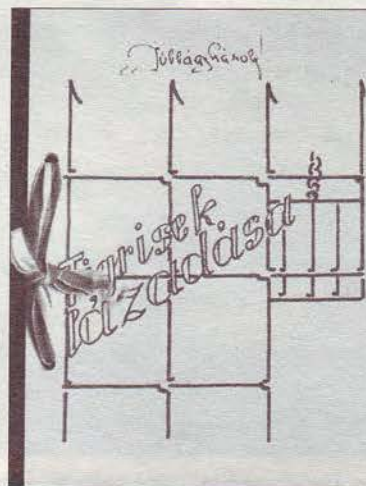
Győzelem

„Függetlenek vagyunk!
Semlegesek vagyunk!”
(Az Igazság nov. 2-i
számának első oldalán)

De sokan mentünk egy hete.
Diákjaim! Jaj, élnek-e?

– akik karomba fűzve két-
oldalt karjukat – lepkeként

röpítettek, hol vannak ők?
Házak őrzik, vagy temetők?

DR. KRISKA GYÖRGY

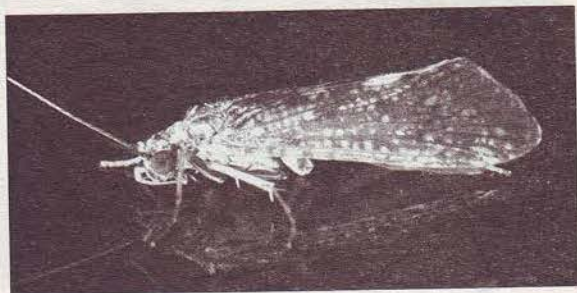
Rejtélyes rovarinvázió Újpesten

Május elejétől június közepéig különös rovarrajzás tartja izgalomban a Duna-part közelében élő újpestieket. Ezen időszak esti óráiban szürkés-barnás színű, molylepkeszerű rovarok lepik el az épületek környékét. A lakók többsége ruhamolyként azonosítja a hívatlan vendégeket.

A rejtélyes rovar közelebről megvizsgálva megállapítható, hogy ezeknek a rovaroknak a szárnyát nem zsindeleyszerűen elhelyezkedő pikkelyek, az úgynevezett hímpor borítja, hanem szőrök. A lepkeszerű rovarok szőrös szárnyuknak köszönhetik tudományos nevüket is. Ez nem más, mint a Trichoptera, amely magyarul szőrös szárnyút jelent. A magyar elnevezés, a tegzesek pedig arra utal, hogy a rovar vízben élő lárvái gyakran építenek tegezyszerű lakócsövet maguknak. A Duna mellett rajzó, folyólakó tegzesfaj a tömegtegzes (*Hydropsyche pellucidula*), amelynek magyar neve a szárnyas rovar tömeges megjelenésére utal. A faj Európa, Kis-Ázsia, Marokkó és Algéria folyóiban is megtalálható.

A tömegtegzes rajzása Budapesten május első hetében kezdődik, majd ezt követően 3-5 hétig tart. Ebben az időszakban a szabad végtagú bábok kora délután kimásznak a vízből, és a parton kifejlett szárnyas rovarrá, úgynevezett imágóvá vedlenek. A tegzesek ezután 50-100 egyedből álló rajokba szerveződnek, amelyek kora este már igen gyakori megje-

A Trichoptera, amely magyarul szőrös szárnyút jelent

lenésűek a folyópart körzetében. Szélcsendes időben közvetlenül a vízparton elhelyezkedő tereptárgyak, bokrok és fatörzsek közelében rajzanak. Ha ilyenkor valaki gyalogosan megy le a Duna-partra, gyakran előfordul, hogy az illető feje körül jelenik meg a rovar tömeg, nem kis riadalmat okozva. A rajok rajzási helyei a vízparti épületek kiszögellései, amelyek az égbolt világos hátterénél erősen kontrasztos megjelenésűek, ezért alkalmasak a rajok egybetartására. Az épületek ablaktáblái igen erőteljes vonzást gyakorolnak a már kialakult tegzesrajokra. Az épület melletti kedvezőbb rajzási körülmények, a kisebb légmozgás, a falak hőkisugárzása miatti magasabb levegőhőmérséklet hosszabb rajzást tesznek lehetővé az épületek közelében, mint a vízparton. A rajzási periódus vége felé lecsökken a rajok száma, és az imágók szétszélednek. A sötétedés előrehaladtával kerül előtérbe a nyitott ablakok fototaxison alapuló csapdázó hatása. A kivilágított ablakok erőteljes vonzást gyakorolnak a tegzesimágókra, amelyek közül sokan a kivilágított ablakhoz repülve bejutnak az épületbe, majd elpusztulnak.

A hím egyedek a rajba repülő nőstényekkel párzanak. A kopuláció folyamata 2-3 percig tart, majd az imágók elválnak egymástól. A nőstény egyedek a megtermékenyítés után visszatérnek a folyóhoz, és lerakják petéiket. A petékből kikelő lárvák a vízfenéken élnek egy évig, ahol saját szövésű hálójukkal a vízben sodródó kisebb élőlényekre vadásznak. A Duna magyarországi szakasza nagyjából egységes élőhelyi viszonyokat biztosít a vízben fejlődő tegzeslárvák számára, ezért a tömegtegzes rajzása a természetes ártéri növénytársulásokkal jellemezhető, és a kibetonozott, teljesen beépített belvárosi és újpesti partszakaszokon egyaránt megjelenik, így minden évben megfigyelhetjük a tömegtegzes különös rajzását a folyó mentén. □

HIRMANN LÁSZLÓ

Kelemen Gyula

Az utókor tisztelettel emlékszik 1956 hőseire, a fegyverrel harcolókra és azokra az államférfiakra is, akik a békés politika eszközével munkálkodtak Magyarország sorsának jobbra fordulásán. Ezek egyike Kelemen Gyula, a Nagy Imre-kormány egyik tagja.

Újpesten született, 1897. november 6-án. Városunkban nevelkedett, itt végezte elemi iskoláját. Budapesten kereskedelmi szaktanfolyamot végzett, majd műszerész-segédlevelet szerzett. Bár felsőfokú oklevelet soha nem kapott, a gazdasági és a műszaki szakterületekhez egyaránt értett.

1918-tól a vasasszakszervezet tagja volt, és belépett a Magyar Szociáldemokrata Pártba is. 1919-ben – talán a zavaros magyarországi helyzet elől menekülve – Párizsba utazott, ahol két évet élt. Kelemen Gyula nem csupán franciayelv-tudását köszönhette ennek az időszaknak. Franciaországban tapasztalhatta meg, hogyan szerveződik egy demokratikus köztársaság, ahol az alapvető emberi szabadságjogok érvényesülhetnek.

1921-ben hazatért, és ettől kezdve Újpesten élt, a Türr István utca 24. számú házban. Aktív tagja lett az újpesti szociáldemokrata alapszervezetnek. Bölcs és megfontolt, szélsőséges gondolatoktól mentes politikussá érlelődött. Egyre komolyabb feladatokkal bízták meg. 1937–45 között az MSZDP újpesti szervezetének elnöke volt, 1937–39 között a párt országos végrehajtó bizottságába is beválasztották. Az Újpesten működő Törekvés Takarékpénztár vezetője lett. A pénzügyi a szociáldemokrata párt fenntartásában a munkás emberek anyagi gyarapodását igyekezett szolgálni. Gyakorta megfordult az István út 8. szám alatti épületben (ma a CIB Bank irodaháza), ahol az emeleti pátiroda alatt, a földszinti helyiségekben nyomda működött. Itt

adták ki a Jövő című újságot, a Szociáldemokrata Párt újpesti szervezetének társadalomtudományi és politikai hetilapját. A folyóirat tematikájának összeállításában Kelemen Gyula is feladatot vállalt. A háború végén, 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalomban is. Békés természetű ember lévén nem fegyverrel harcolt, hanem élelmiszerrel, információkkal, szervezési tevékenységgel segítette a náci-nyilas uralom ellen küzdőket.

A háborút követően az újjászerveződő politikai élet egyik vezéralakjaként tevékenykedett. 1945 januárjában az Újpesti Nemzeti Bizottság tagja, áprilistól pedig mandátumot kapott pártja színeiben az ideiglenes nemzetgyűlésbe. A háborút követő első választások nyomán országgyűlési képviselő lett.

Hivatali karrierjének csúcspontja az Iparügyi Minisztérium politikai államtitkársá-

Portré az 1950-es évekből

ga volt. A miniszter, Bán Antal az országos politikával foglalkozott, így a minisztérium operatív irányítását Kelemen Gyula végezte.

Nehéz időszakban kapott országos jelentőségű feladatot. A pártállami diktatúra fokozatos kiépítését a nehézipar egyoldalú fejlesztése kísérte. Kelemen Gyula pártjának azon vezetői között tartozott, akik komolyan vették a demokrata szót a szervezet nevében. Olyan politikai rendszert támogatott, amelyben érvényesülnek a demokratikus alapelvek, az alapvető emberi szabadságjogok. Kéthly Anna pártelnökhöz hasonlóan ellenezte, hogy a szociáldemokrata párt a kommunista párt stratégiai partnere legyen. Ezért Kelemen Gyula útjában állt az akkori hatalmi elitnek, Rákosi Mátyásnak és körének. Az alkalmat a félreállításához egy koncepció per, az úgynevezett Nitrokémia-ügy szolgáltatta. 1948 elején, a politikai rendőrség nyomozására hivatkozva, a sajtó közzétette leleplező cikksorozatot, amelyben magas rangú ipari vezetőket képtelen vádakkal illették. Szabó Kornélt, a balatonfüzfői Nitrokémia-gyár vezetőjét azzal gyanúsították, hogy vegy- és hadiipari találmányokat csempésztetett ki Brazíliába, megbízottja révén kapcsolatba lépett ifj. Horthy Miklóssal is. A vád szerint anyagi előnyöket, a hazai vegyipar megbénítását, magyarországi szabotázsokhoz felhasználható, külföldön gyártandó nagyobb mennyiségű robbanóanyagot remélt az akciótól. A nagyszabású kirakatperben másodrendű vádlottként Sárkány József honvédelmi, harmadrendűként Kelemen Gyula ipari államtitkár szerepelt. Az igazi cél a szociáldemokrata párt önállóságát hirdető vezetők félreállítása volt. A főügyész felhívta a figyelmet arra, „hogyan fonódott egybe a Horthy-rendszer kiszolgálóinak és az imperializmus kiszolgálására vállalkozó szociáldemokrata jobboldalnak a ténykedése”.

Szabó Kornél vezérigazgatót a népbíróság halálra ítélte, az ítéletet végre is hajtották. Kelemen Gyulát életfogytiglani börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Nem véletlen egybeesés, hogy perében a bíróság a döntését a kommunista és a szociáldemokrata párt fúziója előtti napon tette közzé. A vizsgálati fogság idején a hírhedt Andrassy út 60.-ban vallatták, az ítélethirde-
tést követően a váci fegyházban, majd a

Kozma utcai börtönben raboskodott. Felesége kezdetben nem is látogathatta.

1956 elején a Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusán Hruscsov bírálta a sztálinizmust, s ennek hatására Magyarországon valamelyest javult a helyzet. Politikai foglyok szabadultak amnesztiával, köztük Kelemen Gyula is. Szabadlábbon érte meg a forradalom kitörését. Október 23-át követően Leveleki Gyula újpesti órásmeisterrel, barátjával és párttársával begyalogolt Budapestre tájékozódni. Felvette a kapcsolatot korábbi munkatársaival. Pár nappal később már a szociáldemokrata párt újjászervezésén munkálkodott. November 1-jén a Népszavában megjelent Feltámadtunk, újra élünk című cikkében így fogalmazta meg politikusi hitvallását: „A szabadság útja megnyílt előttünk. Az ország népe keserves szenvedések árán tanulta meg, hogy a jobb- vagy baloldali szélsőségek csak pusztulást vagy zsarnokságot hozhatnak ránk. Védjük meg drágán szerzett szabadságunkat, építsük fel a semleges, demokratikus Magyarországot!” Ezekben a napokban Bécsben részt vett a szociáldemokrata internacionálé ülésén, de hazatért, és november 2-ától államminiszteri feladatot kapott a Nagy Imre-kormányban. Hitt abban, hogy megteremthetik a független és szolidáris Magyarországot. Keservesen kellett csalódnia. Két nappal miniszteri kinevezését követően a szovjet tankok megindultak, és vérbe fojtották a forradalmat. Kelemen Gyula nem vett részt a fegyveres harcban, így nem érintette a megtorlás sem. Állást azonban nem kapott. Alkalmi munkákból, könyvelésből élt, de rászorult azokra az élelmiszer-csomagokra is, amelyeket Kéthly Anna és a Nyugat-Európában élő szociáldemokraták küldtek neki. 1963-ban felmentették az 1948-as vádak alól. Visszakapta elkobzott házát, nyugdíjat állapítottak meg számára. Meghurcolása miatt azonban egészsége megromlott, látása a börtönévek hatására olyannyira meggyengült, hogy idős korára szinte megvakult. 1973-ban hunyt el. Újpesten, a Megyeri úti temetőben temették el. Emlékére 1996 októberében márványtáblát helyeztek el az egykori szociáldemokrata pártszékház falán. □

Párizs, az 1920-as években

Párizs, ahol Kelemen Gyula két évig élt, a 20. század elején a kontinens legnépesebb városa volt. Nevét a rómaiaktól kapta, akik Gallia provinciában itt várost alapítottak. A középkori Párizs magvát a Cité sziget alkotta, Klodvig frank király innen irányította kereszténnyé lett népét. A 12. században itt épült fel az első Notre Dame névre keresztelt katedrális, majd közelében, a Szajna-parton a Louvre, azaz a Capetingek királyi vára. Párizs ettől kezdve töretlenül fejlődött. Ugyan a királyi udvar a 18. században kiköltözött a közeli Versailles-ba, de a város egyre gyarapodott. A 19. század forradalmak sorát hozta, a párizsiak több ízben is felbontták az utcaköveket, hogy a szűk sikátorokban torlaszokat emeljenek. III. Napóleon császár az ipari forradalom teremtette gazdasági fellendülést Párizs átépítésének szolgálatába

állította. Elbontották a középkori háztömböket, Hausmann tervei alapján széles sugárutakat, boulevard-okat építettek, megszüntetve ezzel egyszersmind a barikádépítés lehetőségét. Párizs világvárossá, a fény városává vált. 1855-ben, 1867-ben és 1900-ban világkiállítást rendeztek a metropoliszban, ahol a büszke és öntudatos, iparosodott és polgárosult társadalom mutatta be alkotóerejét. Ennek jelképeként épült a 300 méter fölé emelkedő acéltorony, melyet Gustav Eiffel tervezett. Kelemen Gyula menedékre és két évre otthonra lelt Párizsban. Itteni tartózkodása mély nyomokat hagyott benne. Újpesti otthonában képet őrzött Jean Jaures-ról, akit példaképének tartott. A francia újságíró-politikus szinte egyedülként állt ki az első világháború előtt a békéért, ezért egy sovíniszta fiatalember meggyilkolta. Kelemen Gyula ugyanúgy meggyőződésének áldozata lett, mint példaképe. □

SZÖLLŐSY MARIANNE

„Szavakkal nehéz kifejezni, milyen érzés volt visszakapni a nevem”

Szendi Lajosné Kósa Katalin nyugdíjas pedagógus. Az 1956-os újpesti forradalmi bizottság elnökének, Kósa Pálnak nagyobbik leánya évtizedekig látszólag múltját elfeledve élte életét, talán nem sejtve, de remélve, hogy édesapja emlékét egyszer még méltón kezeli majd a történelem.

– Mire emlékszel, hogyan éltetek kislány korodban?

– Úgy éltünk, mint az újpesti családok zöme, szegényesen. Édesapám épület- és bútorasztalos-műhelye a Szabadkai utcában volt. Hétvégén ettünk csak húst, mert nem is lehetett kapni. Nálunk hetente kétszer úgynevezett „tészta nap” volt, kedden és pénteken, mert édesapám imádta a süteményeket. Ruházatunk is meglehetősen egyszerű volt, persze mindig volt mit felvenni, és az iskolaköpeny sok mindent eltakart. Nem jártunk divatosan, abban az időben nem is volt szokás. A rendszeres esti beszélgetések mellett, ha édesapámnak vagy anyukámnak olyan hangulata volt, énekeltek nekünk. Lefekvésük pedig meséltek.

– A napi teendőik miből állt?

– Reggel elmentünk az iskolába. Édesapám elkísért, és mindig vett nekem egy pohár tejfölt és két kiflit. Nagyon szerettem ezt a „reggelit”, és kivétel nélkül mindennap megkaptam.

– Melyik iskolába jártál?

– A Komjáth (ma: Lőrinc) utcába jártam. Az osztályfőnököm, Jencs Livia szigorú, de nagyon jó tanárnő volt. Úgy viselkedett velünk, mint az akkori szülők nagy többsége: ha rosszkodtunk, elkalapált minket. Mi ottthon is kikaptunk, nem tagadom, édesanyámnak hamar eljárt a keze, néha-néha apám is elfenekelt, ha „rosszak” voltunk. Ezért sohasem haragudtunk a szüleinkre, mert tudtuk, hogy nagyon szeretnek bennünket. Az általa-

nosból Hajdan tanár nénit, történelemtanáromat szerettem a legjobban. Az énektanárnőnknek, Pécsi Augusztának gyönyörű hangja volt, és még a szolmizálást is megszerettette velem. Volt egy tüneményes rajztanárnőnk is, Pokorny Marcella, aki minden rajzórán kedvenc festőjéről, Munkácsy Mihályról olvasott nekünk.

– Mivel foglalkoztatok délután?

– Iskola után nekünk segíteni kellett otthon. Nem ülhattünk le egyből tanulni, édesanyám beosztotta, hogy a lakás egy-egy részét melyikünk takarítsa, és havonta váltottunk. Fegyelmeztettek, tisztelettudók voltunk; én 16 éves koromig édesanyámnak egyszer sem mondtam nemet. Ha büntetésből sarokba kellett állnunk, akkor én mindig hamarabb kötöttem békét, mint Ili húgom. Ő képes volt órákig dacosan a sarokban állni; én alig álltam a fal mellé, már fordultam is vissza, hogy bocsánatot kérjek. Esténként kimentünk a Mátyás téri játszótérre. Boltost, orvosost, tanárost játszottunk. A boltos játék valószínűleg azért volt fontos az életünkben, mert akkoriban sok mindent nem lehetett kapni. Pótcsokoládét ettünk, Bambit ittunk. Az igazi csokit, szörpöt csak '56 után ízlelhattük meg, banánt, narancsot pedig a külföldi segélycsoomagokból kaptunk, melyeket a Vöröskereszt osztott szét.

– A város melyik részében laktatok?

– Újpesten több helyen is laktunk, de a Pöltenberg utcára emlékszem legjobban. Az iskolát még a Papp József (ma: Szent László) térről kezdtük. Ott egy egyszobás lakásban laktunk, aztán amikor az kicsi lett, átköltöztünk a Pöltenberg utcába. Mi, gyerekek éltük az életünket, a szüleink az akkori körülményekről csak suttogva beszéltek. Nekünk nem sokat mondtak, mert féltek beavatni a dolgukba. Bennünket az iskolában még arra biztattak, hogy adjuk fel szüleinket, ha bántanak,

vagy tiltott dolgokról, például a rendszer ellen beszélnek.

Nálunk havonta egyszer volt nagymosás. Egy hatalmas fateknőben, kenőszappannal bekenve áztak egy éjszakán át a ruhák. Másnap édesanyám és a házmester, Sinkó néni a ruhákat anyaguktól függően kézzel vagy a durvább gyökérkefével súrolták. Amíg kicsik voltunk, mi, gyerekek csak a zsebkendőket és a könnyebb darabokat mostuk. Később a többiekkel együtt moshattunk. Ha édesanyám tésztát gyúrt, félig elkészítette, utána nekünk kellett befejezni. Varrni és hímezni is megtanultunk. Azokat a dolgokat tanultuk meg, amiket az akkori élethelyzetekben hasznosítani tudtunk.

– *A munkán kívül milyen alkalom volt a közös időtöltésre szüleitekkel?*

– A hétvégék kicsit másképp teltek. Édesapám nagyon szeretett motorozni, s ha édesanyámnak nem volt kedve vele menni, akkor engem ültetett be az oldalkocsiba vagy a háta mögé, és együtt kirándultunk. Az állatkertbe és a cirkuszba is elvittek a szüleim. Pénzért nem tanulhattunk úszni, ezért édesapám tanított meg. Sokszor mentünk a Dunára, a Tungsram strand mellé, a szabad strandra. Hétvégeken átjöttek a barátok, és késő estig beszélgettek.

– *Édesapáddal különösen jó volt a kapcsolatod.*

– Emlékezetes számomra, hogy 11 éves koromtól édesapám nagyon sokat foglalkozott velem. Talán előre megérezhette, hogy mit szánt neki a sors. Az iskolából a műhelybe vezetett az utam, ahol sokat segített: szöveget egyengettem, szegeltem, sepregettem. Sokan jártak hozzá ismerősök, akikkel munka közben órákat beszélgetett, megvitatták a világ dolgait. Szívélyes, segítőkész és jószívű volt mindenkivel. Rengeteget olvasott, hallgattak is a véleményére az ismerősök. Én pedig egy kicsit „tanultam” a szakmát. Politúroztam például egy zongorát, ami nehéz munka, de könnyű, vékony kezem volt, és ezekhez a finom, tekerő mozdulatokhoz kellett a puha, lágy mozdulatok, úgy lett szép fényes a zongora. Fűrészeltam, és egyéb kisebb munkákat is elvégeztem. Később ennek komoly hasznát vettem, gyakorlati foglalkozást és később technikát tanítottam sok-sok éven át.

– *Pár évvel ezelőtt a lakásotokban zon-*

gorát is láttam. Honnan származik a kapcsolatot a zenével?

– Édesapámnak szép lírai tenor hangja volt, vonzódott a komolyzenéhez, azt szerette volna, ha balett-táncos leszek. El is vittek az Állami Balettintézetbe. Sajnos, az utolsó vizsgán kiestem. Nagyon rosszul esett, sírtam, teljesen odavoltam, hogy eddig sikerült, és most, az utolsónál elbuktam; ezt tragédiaként éltem át.

– *Mi következett a sikertelen felvételi után?*

– Az Attila utcában lakott Fejes Irénke néni, hozzá jártam zongorázni és éneket tanulni. Irénke az Állami Operaház énekeseit is korrepetálta és tanította; például a világhírű Wagner-énekes, Jovitzky József is járt hozzá. Ha délután 5 órakor volt az énekóráim, én már 4 órakor ott voltam, és a többiekkel együtt skáláztam. Így megtanultam azt is, amit nekik tanított. A sors mégis úgy hozta, hogy nem lettem operaénekes.

– *A forradalom előtti elégedetlenségből érzékeltetek valamit?*

– Egy tizenegy éves gyerek nem sokat tud a politikáról. Hallottam otthon suttogást a sztrájkokról, üzemek bezárásáról, letartóztatásokról, láttam röplapokat is, de gyerekként nem éreztem át ennek a komolyságát. Ha vendégek jöttek, szüleim olyan halkán beszéltek, hogy mi pusztán csak kíváncsiságból is hallgatóztunk, de a történeteket nem értettük, és

Kósa Pál 1956-ban

nem is foglalkoztunk ezekkel a dolgokkal. Azt azonban nagyon is jól tudtuk, hogy bármi elhangzik otthon, arról nem szabad soha senkinek beszélni, mert elvihetik a szüleinket.

– *Találkoztál édesapáddal a börtönben?*

– Hét-nyolc hónapig nem is láthattam az apukámat. Mikor végre mégis meglátogathattuk, a börtön kórházában volt. A körmei lilásak voltak, hogy mitől, arról még ma is csak elképzeléseim vannak. Még egyszer voltam beszélőn nála. Ő nagyon örült nekünk, minket is felvidített, a szomorú hónapok után egy kicsit vidámabbak lettünk.

– *Hogyan alakult a forradalom után a helyzetetek?*

– Mikor az édesapámat elvitték, Újpesten szinte mindenki tudta, hogy mi kinek a gyerekei vagyunk. A Langlet utcai iskolában jártam az általános utolsó évét. A tanárain sajnálták azt, ami velem történt, és hallgatólagosan egy kicsit kényeztettek is. Az osztály körém ült, a gyerekek is többet foglalkoztak velem. Édesanyám Újpesten, egy KTSZ-ben dolgozott, és mint később elmesélte, őt is ki akarták tenni az állásából. Szerencséjére egy Macskásiné nevű, hithű kommunista kiállt mellette, mondván: „Bármit is tett az ő férje, neki két gyermeke van, valamiből meg kell élnie.”

Mikor megkezdődtek a tárgyalások, már a Megyeri Vízműnél dolgoztam. Oda telepvezető-helyettes nagybátyám révén kerültem. Főnöke, Ferenczy telepvezető, egy régi vágású úriember segített, hogy felvegyenek. Ennek előzménye, hogy amikor befejeztem a nyolcadikat, egyetlen középiskolába sem vettek fel, még ipari tanulóként sem tanulhattam tovább. Úgy látszik, nagyon „veszélyesnek”

A Kása lányok, Katalin és Ilona édesapjuk frissen bantolt sírjánál, a 301-es parcellában, 1959 augusztusában

talált a hatalom, pedig úttörő is voltam, mint más gyerekek. Büszke voltam, mint a többi gyerek, hogy úttörő lehettem. Sőt érdekes, hogy a kor szellemének megfelelően mi, gyerekek Rákosit és Sztálint is jószágos „atyánként” tiszteltük. Szomorú és a jövőre nézve is érvényes mementó ez, hogy a gyermeket is milyen mélyen tudja befolyásolni a politikai propaganda!

– *Csak segítséggel tudtál elhelyezkedni. Továbbtanulásról szó sem lehetett, munkát is nehezen kaptál?*

– Apu letartóztatása után végigjártam a gyárakat, hogy munkát keressek. Előzőleg valaki felajánlotta, hogy bevisz az Izzóba. A lám-pagyár szigorúan zárt közösség volt, ahová csak egy ott dolgozó ajánlásával lehetett bejutni. Persze engem így sem vettek fel. A többi gyárban is, amikor megtudták a nevem, hogy kik a szüleim, akkor varázsütésre már nem volt munkahely. A Vízműveknél utcát söprögettem. El lehet képzelni, milyen érzés volt 14 éves fejjel utcát söpörni! Beöltöztem: pufajkánadrágban, kabátban és fejemre húzott kendővel mentem ki dolgozni, nehogy felismerjen valaki. Később bekerültem az üvegházba. Osgyáni Gusztáv kertész nagyon rendes főnököm volt, még a tárgyalási napokra is elengedett. Túlórázhattam, és azt lecsúsztatva elég sokszor az ügyészségen lehettem. A tárgyalásokra azonban soha nem engedtek be, csak kint várakozhattunk. Innen láthattuk a vádlottakat, amikor bevezették őket a nagyterembe. Egyszer úgy megdöbbsentem, mert édesapám nem köszönt vissza. Csak utóbb tudtam meg, hogy előzőleg üdvözölt, ezért egy hónapra megvonták tőle az ételmisszercsomag-beadást, a látogatást és a levélírást is. Soha nem felejttem el, ahogyan össze volt a lábuk láncolva, kéz- és lábbilincsben vezették őket. Nagy vasgolyó volt a lábukra ráerősítve, döngött, ahogy jöttek föl a pincéből. 1958-ban, egy tavaszi napon, tárgyalási szünetben bemehettem hozzá. Aztán csak a halála napján búcsúzhattam el tőle, sőt még aznap találkoztam a hóhéraival is – döbbenetes, szörnyű élmény volt! A sírjához csak másnap, titokban mehettünk ki.

– *Hogyan dolgoztátok fel a tragédiát?*

– Édesapám nagyon sokat beszélgetett velem, rengeteget olvasott, könyvtárba is rendszeresen járt. Ő mutatta meg nekem,

hogy mit érdemes elolvasni. Később már magamtól, válogatás nélkül olvastam mindent, mert nem volt, aki tovább irányítson. Szegény édesanyámat lekötötték a mindennapi megélhetési gondok. Egyedül maradt, apukám barátja, Fekete József segített bennünket. Akik között éltünk, értették, hogy mi történt az apukámmal, senki nem bántott vagy csúfolt azért, hogy az apám „börtöntöltelék”. Szánalmat sem mutattak irányunkban, hála a jó Istennek! Ennek ellenére tudat alatt mindig volt bennem kisebbségi érzés, szorongás. Tudtam például, hogy olyan munkahelyre, ahol önéletrajzot kell írni, nem jelentkezhetek. Édesanyám is mindig azt ismételte: „Gyerekek! Apátokról ne beszéljete, hallgassatok!”

Két évvel édesapám halála után, egy nap Andrásfi Gyula tanácselnök felhívta édesanyámat a tanácsházára, és azt mondta neki, Kósáné, nagyon sürgősen menjen férjhez, amíg a lánya be nem tölti a 18. életévét. Az új férje feltétlenül vegye a nevére a gyerekeket! (Úgy tudom, azt közölte vele, hogy a családot ki akarják telepíteni.) Fekete József elvette édesanyámat, az örökbefogadás két nap alatt elintéződött. Mindig jó „papánk” volt, és a fiaim az ő személyében szerető, igazi nagypapát kaptak.

– *Gyermekeiddel mikor beszéltek a valódi nagypapáról?*

– A családban csak akkor beszélünk először az eltemetett múltból, mikor a legnagyobb fiam 14 évesen azzal jött haza az iskolából, hogy ezek a piszkos ellenforradalmárok mit tettek Újpesten! Szétlőtték a gimnáziumot. Leültettem, és elmeséltem neki mindent. Anyukám nem értett velem egyet, mert még mindig féltett, hogy bajunk lehet belőle, és úgy gondolta, egy 14 éves gyerek semmit sem érthet az egészről. Máig úgy érzem, nagyon jól tettem, hogy őszintén elmondtam neki a családi tragédiát. Mindhárom gyermekem szereti, tiszteli, ápolja nagypapja emlékét, és a hazájukat is szeretik. A lelkem mélyére eltemetett dolgok lassan-lassan felszínre kerültek, hiszen sok-sok évig olyan politikai helyzet volt Magyarországon, hogy nem beszélhettem senkinek az érzéseimről, sem arról, hogy kinek a lánya vagyok.

– *Mikor lettél újra Kósa Katalin?*

– Máig sem tudom megfogalmazni, hogy mit éreztem, amikor édesapám újrate-

metése előtt visszakaptam a nevem. Már 1981-ben próbálkoztam, de egy olyan válaszlevelet kaptam, hogy maradjak nyugton, jobb, ha nem bolygatom a dolgot.

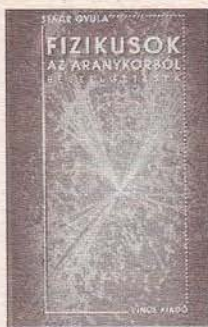
– *Egypár szóval beszélj a családdról!*

– Édesanyám és a férje Dániában élnek. 1965-ben kötöttünk házasságot a férjemmel. Amikor a férjem, Szendi Lajos megtudta a történetünket, rögtön biztosított arról, hogy bármi történjék velem, ő mindig mellettem áll. Nagyfiam hetedikes korában eldöntötte, hogy pilóta lesz. Az MHSZ-nél kezdte, Duna-Keszin. Valóban pilóta lett, a Malévhez sajnos nem került, mert amikor a vadászpilótákat átvették a polgári forgalomba, még a korábban végzett Malév-ösztöndíjasokat is elküldték. Itthon reménye sem volt arra, hogy pilóta legyen, elkeseredésében kiment Amerikába. Egyetemet végzett, és a légi forgalomban repült 2001 szeptember 11-ig. Jelenleg egy nagy lakótelep igazgatója. Középső fiam elektronikai cégnél, technikusként dolgozik, velünk él. A legkisebb fiamtól kaptam mostani életem legnagyobb boldogságát: egy kékszemű, gyönyörű, másfél éves kislány unokám van. □

Szendiné Kósa Katalin 2006-ban

Könyvek Újpestről

A fizika aranykorának nevezett 20. század néhány jelentős személyiségét szólaltatja meg Staar Gyula természettudományos újságíró. Tizenhárom beszélgetést olvashatunk magyar tudósokkal, akadémikusokkal. Munkájuk mellett bepillanthatunk magánéletükbe, ifjúkorukat és családi életüket is megidézve ismerkedhetünk velük. A tizenhárom tudós egyike Bay Zoltán Újpesthez is kötődő fizikus. A vele készült interjú már megjelent a Megszállottak című kötetben, ez a változat az előzőből kimaradt részletekkel kiegészítve kapott helyett a könyvben. A kötetet a Vince Kiadó jelentette meg.

Az újpesti városnapok könyvjúdoncsága az 1956-os forradalom újpesti eseményeiről szóló forráskiadvány, melyet Kadlecovits Géza szerkesztésében, Újpest Önkormányzatának megbízásából ad ki a Kossuth Kiadó. In memoriam Újpest 1956 címmel a szerkesztő eddig még sehol sem közölt dokumentumokat és fotókat bocsát közre. Célja az események hiteles felidézése, segítve az emlékezést, a fiatalabb nemzedék számára a történetek pontos megismerését. A szerzőt idézzük: „Különösen fontos, hogy az életre készülő ifjúság hiteles tájékoztatást kapjon 1956 forró napjairól, mert csak akkor kerülhetik el apáik és nagyapáik tévedéseit, azok tragikus következményeit, ha megismerik az igazságot.” A kötet mellékletében dr. Varsányi Lajos plébános kéziratát, dr. Paulus Alajos fotóit, bírósági jegyzőkönyvek másolatait tanulmányozhatja az érdeklődő. Az ezer példányban megjelenő kötet hasznos segítség lesz pedagógusok számára is a történelem helyi vonatkozásainak oktatásában.

Elment a gólkirály

Augusztus 2-án, 83 éves korában elhunyt Szusza Ferenc egykori válogatott labdarúgó, az UTE örökös gólkirálya, Újpest díszpolgára. A neves sportolót a város önkormányzata, saját halottjaként, a Megyeri temetőben helyezte végső nyugalomra.

Táblaavatás

Szeptember 2-án dr. Derce Tamás, Újpest polgármestere avatta fel dr. Szunyoghy János természettudós emléktábláját a József Attila utca 60. számú házon. Emlékbeszédet mondott dr. Vásárhelyi Tamás, a Természettudományi Múzeum igazgatóhelyettese. Az emléktáblát, melyet az Újpesti Közművelődési Kör állíttatott, Csík-szentmihályi Róbert szobrász, kiváló és érdemes művész készítette.

Újdonság a gyűjteményben

A helytörténeti gyűjtemény állandó kiállítása virtuális résszel gyarapodott. A látogatók számára számítógépen több mint 70 fotó, 30-nál több korabeli, eddig nem ismert filmrészlet eleveníti fel a 20. század eleji Újpestet.

Jubileumi kiállítás

Újpest az 1956-os forradalomban címmel dokumentumkiállítás nyílik október 20-án az Újpest Galériában. A helytörténeti gyűjtemény és egyéb közgyűjtemények anyaga mellett magánszemélyek sok értékes relikviával segítették az emlékkiállítás létrehozását.

Konferencia 1956-ról

A forradalom napjaiban, október 23.–november 4. közötti (később meghatározandó) időpontban – neves történészek és helytörténészek részvételével – a forradalom és szabadságharc eseményeivel kapcsolatos történeti konferenciát szervez az Ady Endre Művelődési Központ. Az Újpesti Polgár Centrumban megrendezendő eseményre a szakemberek mellett pedagógusokat és a téma iránt érdeklődő újpestieket várnak a szervezők.

Szeptemberi számunkban az 1., 7., 9. oldalon látható fotókat dr. Paulus Alajos készítette és bocsátotta rendelkezésünkre.